

Kilis'in Şehir Coğrafyası Özelliklerine Genel Bir Bakış

Yrd.Doç.Dr. Ökkeş KESİCİ*

Özet:

Bir yerleşme olarak ne zaman kurulduğunu kesin olarak bilmediğimiz Kilis, 16. Yüzyıl başlarında 1500 civarında nüfusa sahip, 4 mahalleden oluşan büyükçe bir köy veya küçük bir kasaba durumundaydı. Osmanlı dönemi içerisinde gelişen kasaba, 19. Yüzyıl sonunda 32 mahalleye sahip 20 000 civarında nüfusuyla idari yönden 500 kadar köyün bağlı bulunduğu bir şehir durumuna gelmiştir. Daha sonra Cumhuriyet Devri ile birlikte oluşturulan sınırla, kendisine bağlı köylerin üçte ikisi Suriye'de kalmış olan şehir, ücretli kalmış, ülke içinde yolların son bulduğu, ulaşım bağlantıları zayıf bir duruma düşmüş ve Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren göç vermeye başlamıştır. Buna rağmen ilk nüfus sayımında 22 513 nüfusun yaşadığı Kilis, o tarihte, nüfus büyüklüğü bakımından Türkiye'nin 22. büyük şehri veya (başka bir deyişle) bugünkü 55 il merkezinden daha büyüktü. Yeni dönemde Türkiye'nin birçok şehri hızla gelişirken Kilis nisbi olarak sürekli gerilemiş ve 1950'de 42. büyük şehir durumuna düşmüştür.

The Urban Geography of Kilis

Summary:

The town of Kilis, a settlement, which is not known as to when it was exactly situated, had a population of about 1500 at the beginning of 16 th century. It resembled a small town or a large village which composed of four ward. Having been developed during the reign of Ottomans, the town has been able to pass a population nearing 20 000 and 32 districts at the end of 19 th century. With this population, it has become a city to which an estimated 500 villages are tied. Afterwards by the beginning of the republican period, during which the boundary of the town was drawn, two-thirds of the villages tied to it, were left in Syrian domains. So, it has become a remote place that provided no roads accessible for further destinations; as well as no transporting facilities, and thus become a region of immigration. Nevertheless, this town in which 22 513 people lived in the first census of population was 22. big city, in terms of population growth, that is to say, bigger than 55 provincial centre of Turkey today in those days. In recent years, while most of the cities in Turkey developed rapidly Kilis seemed to make a relatively small progress. It has become a city which was 42. big city in 1950.

1- Konumu ve Gelişmesi: Araştırma konumunu oluşturan Kilis, batıdan 750 m. yükseltideki kalker yapıtlı tepelikler, Kuzeyden ise 950-1000 m. yükseltideki bazalt örtülü Resulosman ve

*Yüzüncü Yıl üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü öğretim üyesi ve Bölüm Başkanıdır.

Avar (Kefiz) dağlarıyla çevrili, sınırlarımız içerisindeki kısmı kabaca doğu-batı yönünde uzanan bir dikdörtgeni andıran Kilis Ovası'nın kuzeybatı kenarında, 650 m. yükseltide kurulmuş bir şehirdir (Şekil: 1).

Kilis'in bir yeryeşme olarak ne zamandan beri var olduğu ve hangi devrede şehir yerleşmesi durumuna geldiğini ortaya koymak oldukça zordur. Anadolu, Mezopotamya, Kuzey Suriye ve Mısır gibi en eski uygarlık merkezleri arasında yer alan Kilis çevresi, Alt Paleolitik'ten beri meskündür ve bu en eski zamanlardan günümüze kadar insanların yaşadığı yerler arasındadır¹. Kargamış, Sakçagözü, Gedikli (Karahöyük) ve Tilmenhöyük'te gün ışığına çıkartılmış olan arkeolojik buluntular, bölgenin Kalkolitik dönem ve belki de daha öncesinden (Kargamış'ta Neolitik) itibaren yerleşilmiş olduğuna işaret etmektedirler. M.Ö. II. bin yılda ise Asur ve Hitit yazılı kaynakları, bölgenin politik durumu hakkında ayrıntılı bilgi vermektedirler. Özellikle M.Ö. 1525 yılında tarihlenen Telepinu metni, Hitit kralı I. Hattuşil'in Toros geçitleri ve Kilikya üzerinden gelerek Alalakh-Tell Açana'yı yakıp yıktığını ve Kargamış'a kadar olan bölgeyi Hitit hâkimiyeti altına soktuğunu, kral Mürsili'nin de Halpa-Halep'i aldığını belirtmektedir. Yine Halep ve yakın çevresi, Büyük Hitit İmparatorluğu döneminde II. Tudhaliya (M.Ö. 1490), II. Hattuşil (M.Ö. 1420) ve I. Suppiluliuma (M.Ö. 1370) tarafından Hitit-Mitanni çekişmeleri sırasında Hitit İmparatorluğu topraklarına katılmıştır². Bölge Asur kralı I. Tiglatpileser'in M.Ö. 1100 yılında Kargamış'ı almasıyla Asur Krallığı'nın egemenliği altına girmiştir. Bu kral döneminde tarihlenen ve Kuyuncuk-Ninive'de ele geçmiş olan Asur çivi yazılı bir mektupta Ki-li-zi kentinden krala (Asur) hitaben bir mesaj yer almaktadır. Bu belgeden hareketle, Ki-li-zi kentinin bugünkü Kilis olması ihtimal dahilindedir³.

Kilis şehir Merkezinin 5 km. kadar güneydoğusunda, Kilis-Gaziantep asfaltının hemen güneyi ile Akpınar deresinin doğusu arasında, kuzey-güney yönünde uzanan ve güney yamacında kurulu Oylum köyü ile aynı adı taşıyan bir höyük yer alır. Uzunluğu 460 m., genişliği 370 m. ve kuzey ucunda yükseltisi 22 m., güney ucunda ise 37 m. olan höyükte, 1985 yazından itibaren önce yüzey araştırmaları yapılmış, daha sonra da kazılara başlanmıştır. Kısa sürelerle üç yaz devam eden kazılar sonucunda, höyüğün bir şehir yerleşmesine ait olduğu ve M.Ö. III. binden M.S. XVII. yüzyıla kadar sürekli yerleşmeye sahne olduğu anlaşılmıştır⁴. Halen devam eden, gelecek yıllarda da sürdürülecek olan bu kazıların sonuçlanmasıyla, Oylum Höyüğün sözü edilen Ki-li-zi kentine ait olup olmadığı anlaşılabilir. Bu höyüğün Ki-li-zi kentine ait olduğu varsayıldığında, en azından 3000 yıl öncesinden beri mevcut olduğu ortaya çıkmaktadır.

Roma İmparatorluğu devrinde buradan *Ciliza Sive Urmagiganti* diye söz edilmektedir. Bundan sonra Ortaçağ'da ismi pek nâdir olarak geçer. Mu'cem-ul-Buldân'da *Killiz* denilen yerin, *Azâz* nahiyesinde bir köy olduğu belirtilir. Bizim Kilis dediğimiz bu yerleşmeye, Araplar bugün de *Killiz* derler. Bu bölge, daha hicretin ilk asrı başlarında, İslâm hâkimiyeti altına

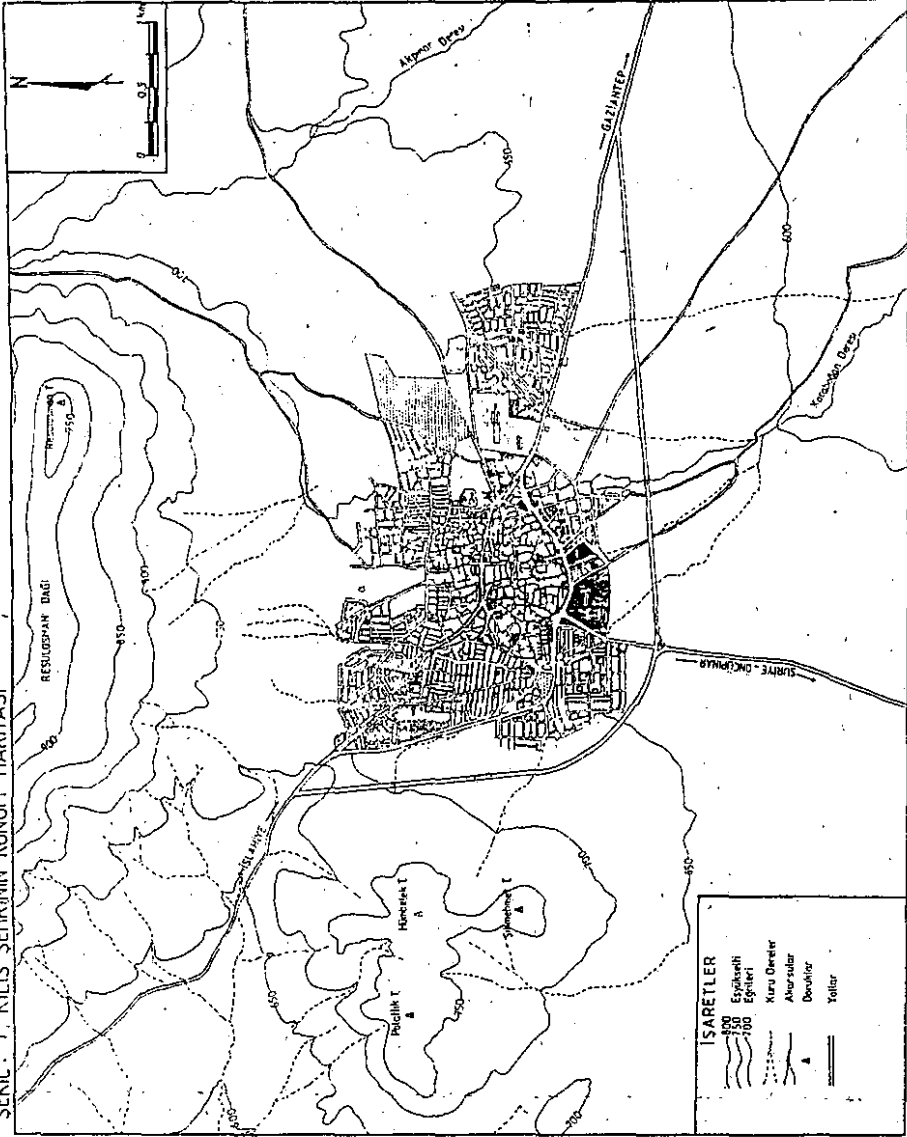
¹ KÖKTEN, K., 1952, Anadolu'da Prehistorik Yerleşme Yerlerinin Dağılışı Üzerine Bir Araştırma. Ankara Üniv. D.T.C.F. Der., Cilt X, Sayı 3-4, Ankara ÇİNER, R., 1958, Gaziantep Çevresinde Paleolitik Buluntular. s. 198 Ankara Üniv. D.T.C.F. Der., Cilt XVI, Sayı 3-4, Ankara, s. 125-129.

² ÖZGEN, E., 1987, Bir Höyüğün Ölümü: Oylumhöyük. Gaziantep Tarihi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu Bildirileri, Gaziyurt Matbaası, Gaziantep, s. 4-7.

³ ÖZGEN, E., 1987, a.g.e., S. 5.

⁴ ÖZGEN, E., - CARTER, E., 1989, Oylum Höyük. XII. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara, s. 95-97.

SEKİL 1. KİLİS ŞEHRİNİN KONUM HARITASI

girmiş, Bizans'a karşı hudut bölgesi (avâsım) içinde yer almıştır. XI. asrın son yıllarında Haçlıların istilâsına uğrayarak, Urfa Kontluğu topraklarına katılmış, fakat daha sonraki asrın ortalarında burada yeniden İslâm hâkimiyeti kurulmuştur. Bununla birlikte bütün bu olayların cereyanı sırasında Kilis'in adı geçmemekte, daha ziyade Azâz müstahkem bir mevki gibi rol oynamakta olup, muhtemelen daha sonraları Timur istilâsında bu sonuncu mevki'in tahribi sonucunda, Kilis bir dereceye kadar önem kazanmıştır. Kilis'in asıl önemi, XVI. asrın başlarında, buraların Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı Topraklarına katılmasından sonraya rastlar ki, şehirde bulunan başlıca binalar bu devirden kalmadır¹.

Diğer taraftan, Kilis'in kuruluşundan beri, bugün işgal ettiği mevkiye bulunduğu da iddia edilemez. M. Hartmann, Eski Killiz'in hâlâ bazı büyük yapı taşlarına rastlanan Tarzime Han mevkiünde (şimdiki Kilis'in batı güneybatısında) bulunmuş olmasını muhtemel görür. Buna karşılık, Kiepert haritasında Kilis'in 2 km. kadar doğusunda bulunan İlizi (Ilezi) bahçesi denilen yer, eski şehrin veya onun bir kısmının mevkii olarak gösterilir².

Yavuz Sultan Selim'in son hükümdarlık yılı olan 1519'da yani Mercidabık Zaferi'nden dört yıl sonra Kilis, 1500 civarında nüfusa sahip, 4 mahalledin oluşan küçük bir kasaba durumundaydı. Canbolat-Zâde Hüseyin Paşa tarafından 1590 yılında yazdırılan bir defterin kânunnâmesinde Kilis'in, Yavuz tarafından fethedildiği zaman dört mahalleli büyükçe bir köy veya küçük bir kasaba olduğu, babası Canbolat Bey'in burasını imar ederek yaptırdığı vakıf eserleriyle Kilis'in çabuk gelişmesine yardım ettiği belirtilmektedir. "Babam Canbolat Bey, Kilis'i tasarruf ederken burada câmi, tekke, üç hamam, iki kervansaray, bezzâzistan ve iki pazar yeri yaptırmak suretiyle mâmur etmiştir. Daha önce Kilis, bir yerde cuma namazı kılınan küçük bir yer iken, şimdi altı yerde cuma namazı kılınır bir kasaba olmuştur"³. Böylece Kilis, fethinden 77 yıl kadar sonra Sultan III. Murad zamanında (1590) köylükten kurtulup altı mahalleli bir kasaba haline gelmiştir. Nüfusu da 1519'dan 1590'a kadar olan 71 yılda iki katından fazla artarak, 3500 civarına yükselmiştir⁴.

Ortaçağ şehirlerinin bir karakteristiği olan, savunulması kolay, sarp ve üçra yerlerde kurulu olan kaleler içerisinde bulunma durumu, aynı adı taşıyan ova üzerinde, oldukça savunmasız durumda olan bugünkü Kilis'in konusu için mevcut değildir⁵. Dolayısıyla Kilis'in Ortaçağ'da bir şehir olarak varolması mümkün görünmemektedir. Böylece Kilis'in İlkçağ'da varolsa dahi, yer değiştirdiği ve ortaçağ'da küçülerek bir köy yereşmesi durumuna düştüğü söylenebilir.

Başlangıçta varlığını büyük ölçüde üzerinde kurulduğu ovaya borçlu olan ve XVI. yüzyıl sonunda 3500 civarındaki nüfusuyla çevresine göre yavaş yavaş merkezîyet kazanan bir kasaba özelliği gösteren şehir, sonraki yüzyıllarda daha da gelişerek, etki bölgesini genişletmiştir. Kuşkusuz bu gelişimde, yeni oluşan koşulların büyük etkisi olmuştur. Ortaçağ'ın önemli mevkilerinden olan Kilis çevresindeki Korus, Azâz ve Râvendân kale yerleşmeleri,

¹DARKOT, B, 1967, İslâm Ansiklopedisi, Kilis maddesi, 6. Cilt, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 806-808.

²CANART, M., 1960, The Encyclopaedia of Islam, Vol. V, Leiden, p. 106.

³KONYALI, İ.H., 1968, Abideleri ve Kitâbeleriyle Kilis Tarihi, Fatih Matbaası, İstanbul, s. 157-158

⁴KONYALI, İ. H., 1968, a.g.e., s. 145-158.

⁵Her ne kadar Evliyâ Çelebi Kilis'in hemen kuzeyindeki Resulosian Dağı üzerinde aynı adı taşıyan bir kalenin varlığından söz ederse de, kale hakkında; yaparı, yapıranı veya yapılış tarihini belirten bir bilgi bulunamamıştır. Ayrıca kalenin kalıntıları günümüze ulaşmadığı gibi, kalenin adına da hiçbir kaynaktan rastlanmamıştır.

uygun olmayan sarp konumları nedeniyle yavaş yavaş eski önemlerini kaybederken, oldukça verimli bir ova üzerinde kurulu, aynı zamanda çok sayıda kaynağa sahip olmasına bağlı olarak sulamalı ziraatin de önem kazandığı Kilis kasabası, gelişme imkânı bulmuştur.

Bu gelişimde, İlkçağdan beri mevcut olan ve XVII. yüzyıl ve sonrası Osmanlı döneminde Kuzey Suriye'nin, kuzey, doğu ve güneydoğu Anadolu ve Irak'la bağlantısını sağlayan, birinci derecede önemli bir yol güzergâhı üzerinde bulunuşunun da yapı vardır. Halep'ten gelen ve Kilis, Birecik ve Urfa üzerinden Diyarbakır'a ulaşarak, burada kuzeybatı ve güneydoğuya giden yolla bağlantı kuran bu yol, şehre transit karakteri kazandırmıştır. Nitekim, XIX. yüzyıl sonunda şehirde çok sayıda harun bulunuşundan da bu anlaşılmaktadır.

Ayrıca kır yerleşme yoğunluğunun oldukça yüksek bulunduğu Fırat nehri, Hatay-Maraş grabeni, Gaziantep platosu ve Halep arasında kalan geniş bölgede; Membic, Antakya, Antep ve Halep gibi birbirinden uzak şehirler yer almaktaydı. Bu durum, sözü edilen sahanın yaklaşık merkezinde bulunan Kilis'e, uygun konumu gereği ulaşım avantajına dayanan şartlara bağlı olarak, genişçe bir bölgenin şehirselleşmesi olma imkânı vermiştir. Çevrede Halep gibi büyük bir merkezin bulunmasına karşılık, ulaşım olanaklarının kısıtlı, başka sözle erişilebilirliğin daha zor oluşu, Kilis'e daha yakın olan birçok kır yerleşmesinin iktisadî ilişkilerini bu şehirle sürdürmesini sağlamıştır. Bunun yanında kır yerleşmelerinin kendi kendilerine yeter olma çabaları ve geçim tipi tarım faaliyeti içerisinde bulunmaları, yani genellikle ihtisaslaşmış ihtiyaçların yok denecek kadar az oluşu, birincil ihtiyaçlara cevap veren Kilis gibi yerel merkezlerin önemini artırmıştır.

Böyüce, XIX. yüzyıl sonuna gelindiğinde, 32 mahalleye sahip, 20 000 civarında nüfusuyla idarî yönden 500 kadar köyün bağlı bulunduğu, bu kadar olmasa da yine çok sayıda kır yerleşmesinin iktisadî merkezi durumuna gelmiş olan Kilis'in, tamamen Osmanlı dönemi içerisinde gelişmiş bir şehir olduğu görülmektedir. Bu devrede şehirde, 1 hükümet konağı, 1 redif debboyu, 1 cephanelik, 1 telgrafhâne, 37 câmi, 14 meşid, 24 tekke, 8 medrese, 1 kütüphâne, 1 rüşdiye, 1 iptidâî, 4 kilise, 1 havra, 31 çeşme, 45 han, 5 hamam, 40 kahvehane, 1500 civarında dükkân, 5 eczâne, 5 meyhâne, 7 mağaza, 3 bedesten, 1 dakik fabrikası, 3 sabunhane, 58 zeytin mahseresi, 59 pekmez mahseresi, 8 susam mahseresi, 20 kadar un değirmeni, 24 fırın, 120 kadar dokuma tezgâhı, 5 boyahane ve 4335 hâne bulunmaktaydı¹. Ancak, Cumhuriyet devriyle birlikte oluşturalın sınırla, kendisine bağlı köylerin % 70'i Suriye'de kalmış olan şehir, köklerini kaybederek, kuruyan bir ağaca benzemiştir. Üstelik geriye kalan % 30'luk kısım da, zaten çoğunluğunu engebeli ve taşlık-kayalık arazilerin oluşturduğu düşük potansiyelli sahalardı. Ayrıca sınırla birlikte, Anadolu ile Suriye'nin bağlarının kesilmesi, daha önce sözü edilen Halep-Diyarbakır-Irak yolunun önemini iyice azaltarak, bu anayol üzerinde bulunan şehrin transit karakterini ortadan kaldırmış ve daha üst seviyedeki merkez olan Halep'le ilişkilerini büyük ölçüde zayıflatmıştır. Böyüce şehir ücrada kalmış, ülke içinde yolların son bulduğu, ulaşım bağlantıları zayıf bir duruma düşmüş ve Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren göç vermeye başlanmıştır.

Osmanlı döneminin son yıllarından 1927 yılına kadar geçen yaklaşık 30 yıllık sürede şehrin nüfusu; savaşlar, istilâlar, açlık ve sefalet gibi zorluklar nedeniyle sadece 2500 civarında artarak, ilk nüfus sayımında 22 513'e yükselmiştir. Buna rağmen bu miktar, zor

¹Halep, Vilâyeti Salmânesi, H., 1316, s. 203-209.
CUINET, V., La Turquie d'Asie, II. Cilt, Paris, s. 185-188.

günler geçirmiş olan Anadolu için oldukça önemli sayılabilecek bir nüfustu. Zira bu nüfusuyla Kilis, Türkiye'nin 22. büyük şehri veya o tarihte bugünkü 53 il merkezimizden daha büyük bir şehirdi.

Bir yandan yönetim bölgesindeki daralmaların Cumhuriyet Devri içerisinde de devam etmesi, diğer taraftan yeni oluşan koşullarla uygun bir konuma sahip olmuş olan ve hızla gelişen, yanbaşındaki Gaziantep'in ekonomik etki bölgesini sürekli olarak daraltması, şehrin 1950'li yıllara kadar çok yavaş gelişmesine neden olmuştur. Yeni dönemde Anadolu'nun birçok şehri hızla gelişirken, Kilis nisbi olarak sürekli gerilemiştir. Nitekim 1927'de 22. büyük şehirken, 1950'de 42. büyük şehir durumuna düşmüştür.

1950'li yıllardan itibaren önem kazanmaya başlayan ve özellikle 1960'dan sonra, sınırın mayınlanmasıyla (1958) artan kaçakçılık faaliyetine bağlı olarak oluşan yüksek ticari aktivite, şehre yeniden bir canlılık getirmiştir. 1970'li yılların sonuna kadar devam eden bu hal, kırdan şehre yönelik akını da şiddetlendirerek, şehrin hızla gelişmesine yol açmıştır. Ancak 1978 yılında sıkıyönetim ilânı ve hemen arkasından 12 Eylül Harekâtı'nın kaçakçılığa kesin olarak son vermesiyle şehir, ikinci bir şokla karşılaşmış ve şiddetli göçler başlamıştır. Bu durum, azalmış da olsa etkisini halâ sürdürmekte olup, şehirdeki 1980 öncesinden kalma boy ve inşaatı yarım kalmış binlerce ev ve dükkân, bunun en güzel ifadesidir.

2- Nüfusun Gelişimi: İlk nüfus sayımından 1990'a kadar geçen 63 yıllık sürede Kilis şehri nüfusu, son sayımdaki fazla yazım dikkate alındığında, üç katından fazla (% 211) bir artış göstermiştir. Oysa aynı sürede Türkiye şehrsel nüfusu 10, Gaziantep şehrinin nüfusu ise 15 kat artmıştır. Başka bir yaklaşımla 1927 sayımında Gaziantep şehrinin nüfusu, Kilis şehri nüfusunun iki katı bile değilken, 1990'da 9 katından fazladır. Bu durum, Kilis şehri nüfusunun Türkiye ortalamasının çok altında artış gösterdiğini ve Gaziantep ile birlikte diğer bir çok şehir karşısındaki nisbi gerileyişini ortaya koymaktadır.

Tablo 1

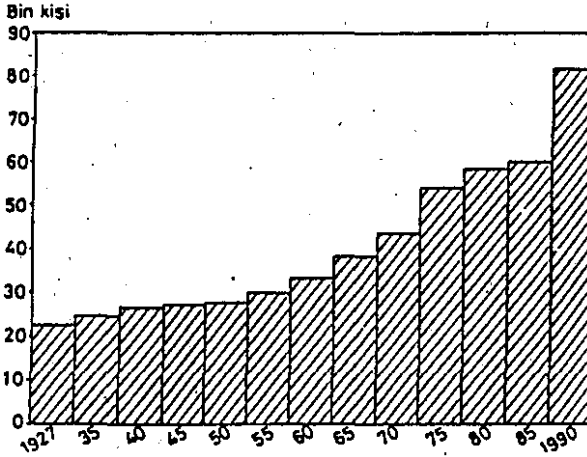
Sayım Dönemine Göre Kilis Şehri Nüfusundaki Artışlar (1927-1990)

Yıllar	1927	1935	1940	1945	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990
Nüfus	22513	24632	26558	27048	27550	29964	33005	38095	43438	54055	58335	59876	82882
Yıllık Art Or (%)	-	1.9	1.6	0.4	0.4	1.7	2.0	3.1	2.8	4.9	1.6	0.5	7.7

Kaynak: DİE verilerinden yararlanılarak hesaplanmıştır.

Cumhuriyet devrinin bu ilk sayımından 1940'a kadar şehrin nüfusu, gittikçe azalan bir oranda; 1940-50 arasında geçen 10 yıllık sürede ise, her sayım döneminde sadece 500 kişi gibi çok düşük miktarda artmıştır. Yani 1927'den 1950'ye kadar şehir nüfusu bazı dönemler doğal artış yoluyla artmış, bazı dönemlerde ise göç vermiştir. Bu yıldan 1975'e kadar gittikçe süratlenen artış hızı, 1970-75 döneminde % 4.9'luk değeriyle en yüksek oranına ulaşmıştır. Bu

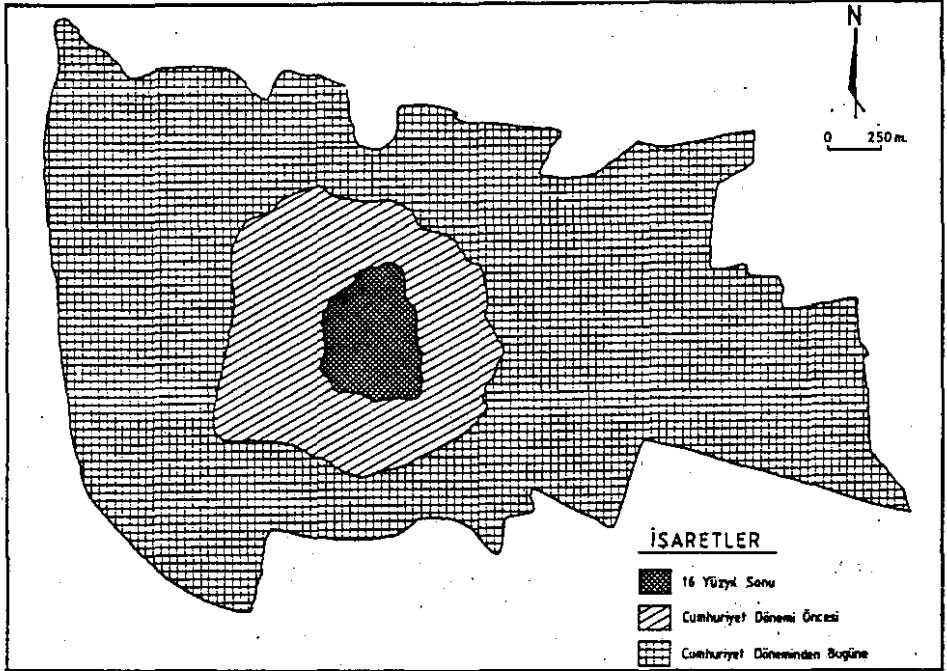
sürede şehir nüfusu, kendi doğal artışı yanında kırsal kesimden olan göçlerle de beslenmiştir. Bu durum, özellikle 1960-75 arası daha belirgindir. 1975-80 arasında ise şehir, dönem boyunca kırsal kesimden göç kabul etmiş, ancak dönemin sonuna doğru (1978) sıkı yönetim ilanı ve arkasından 12 Eylül Harekatiyle birlikte, kaçakçılığa bağlı ticari hayatın çöküntüye uğramasıyla kısa bir zaman içinde, önemli miktarda göç vermiştir. Zira aynı dönemde kır nüfusu ve köy yerleşmelerinin yarıdan fazlasında (% 63) nüfus artışlarının olması, bunu doğrulamaktadır. Bu nedenle, yıllık % 1.6'lık bir artış gözlenmiştir. Bu durgunluk hali 1980-85 devresinde daha da belirginleşerek devam etmiş ve nüfus yılda sadece % 0.5 oranında artabilmıştır. Bu artış oranı, şehrin kırsal kesiminde göç kabul etmesi şöyle dursun kendisinin çok fazla göç verdiğini göstermektedir. Son dönem olan 1985-90 arasında ise, en yüksek artış oranı (% 7.7) gerçekleşmiş gibi gözükmektedir. Bu devre içerisinde Kilis'te önemli sayılabilecek hiçbir Sosyo-Ekonomik değişiklik veya yatırım olmamışken, böylesine yüksek bir artış oranının görülüşü, yaptığımız incelemelere göre fazla yazımdan kaynaklanmıştır. Zira gündemde olan il olma durumu ile nüfus miktarı arasında bağlantı kurulmuş, daha açık bir ifadeyle şehrin nüfusu ne kadar çok olursa bunun il olmada kolaylık sağlayacağı düşüncesi ve belediyelerin nüfus çokluklarıyla orantılı olarak mali destek almaları, fazla yazımda etken olmuştur. Bununla birlikte, bu dönemde, 1980-85 arası dönemdeki kadar düşük bir artışın olamayacağı da ortadadır. Nitekim bu dönemde kırsal nüfus % 1.5 oranında azalmış, aynı şekilde köylerin de 2/3'ünde nüfus azalışları görülmüştür. Bu, kırsal kesimden şehre yönelik göçlerin yeniden hızlandığını göstermektedir (Tablo 1 Şekil 2).

Şekil 2- Şehir Nüfusundaki Artışlar

3- Fizyonomi: Şehrin teşekkül ettiği devrede mevcut olan kısmını, diğer bir deyişle çekirdek sahasını belirlemek zor olmakla birlikte tarihî cami, çeşme, han, hamam gibi eserlerin bugüne ulaşan yapılaş tarihlerinden hareketle kabaca da olsa, bu mümkündür. XVI. yüzyıl sonunda 600 civarında hane ve 100 kadar dükkânın yer aldığı 6 mahalleden oluşan Kilis kasabası, klâsik doğu şehirlerinde olduğu gibi bir merkez cami, han, hamam ve dükkânların bulunduğu bir çarşı etrafında kümelenmiş durumdaydı. Sözü edilen devrede şehrin, bugün de en önemli alış-veriş

merkezi durumunda olan Kadı Camii ile Sabah pazarı çevresinde teşekkül ettiğini ve bugünkü Büyükkütah, İnnaplıkütah, Tabakhane, Hakverdi ve Hacıilyas mahalleri ile Meşhetlik mahallesinin bir kısmı, Tekye mahallesinin doğu yarısı, Ketenciler, Tırıklı ve Karaali mahallerinin güney kısmından oluşan oval şekle sahip bir yayılım gösterdiğini sanyoruz. Daha sonraki yüzyıllarda topografik bir engelin bulunmamasına da bağlı olarak her yönde gelişen şehir, Cumhuriyet devrine kadar bu dairesel formunu muhafaza etmiştir (Şekil 3). Dar ve çıkmaz sokaklarıyla ilk bakışta dikkati çeken bu kısım, oldukça sıkışık bir yapı göstermektedir. Ancak Cumhuriyet devri boyunca hemen her yönde, fakat özellikle son 25-30 yıldan beri Gaziantep asfaltının kuzeyi boyunca doğu yönünde olan gelişme, şehrin dairesel formunu kaybederek kabaca dikdörtgene benzer bir şekil almasına neden olmuştur. Nitekim şehrin kuzey-güney yönünde uzunluğu 2,5, doğu-batı yönünde olan uzunluğu ise 4 km. kadardır. Daha çok doğu yönünde oluşan bu gelişimde, bazı resmî bina ve okulların bu kesimde yapılması ve bu kısmın eskiden beri bağ ve bahçelerin yer aldığı bir sayfiye yeri durumunda olması nedeniyle daha çok tercih edilmesinin önemli rolü olmuştur.

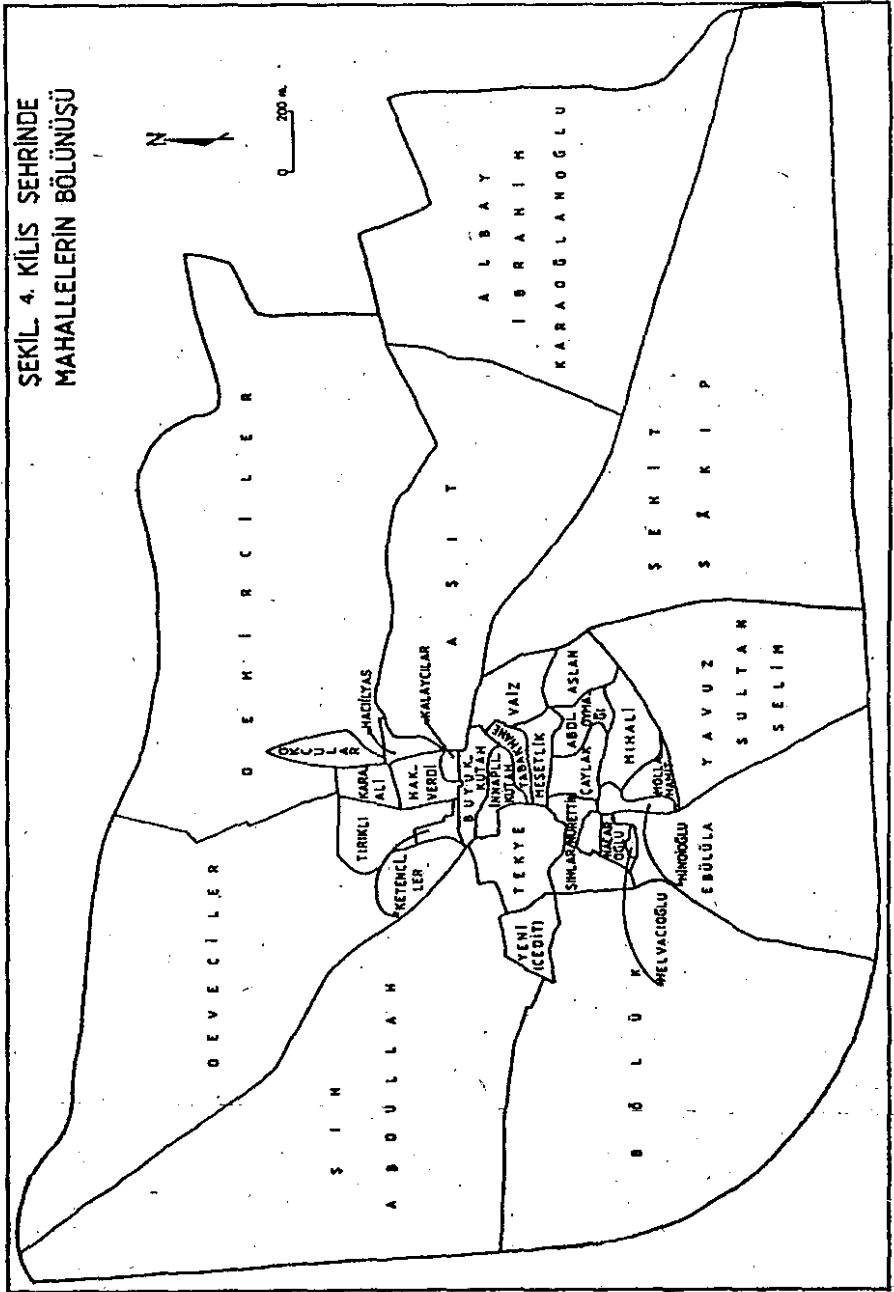
Şekil 3- Kilis Şehrinin Yatay Gelişimi.

Şehrin en önemli caddesi, doğu-batı yönünde uzanarak şehri yaklaşık orta kısımdan kuzey-güney yönünde ikiye ayıran Cumhuriyet caddesidir. Doğu kesimde sürekli olan ve İnönü caddesiyle Gaziantep asfaltına bağlanan cadde, batı kesimde yaklaşık şehrin orta kısmına kadar uzanır. Burada diğer önemli bir cadde olan ve kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanarak bu caddeye verev olarak birleşen Murtaza caddesi vasıtasıyla İslahiye asfaltına bağlanır. Batıya doğru devam eden cadde, bu birleşmeden hemen sonra, güneyden, yönetim fonksiyonu bakımından önemli olan ve aynı adı taşıyan genişçe bir meydana açılır. Bir başka önemli cadde de, doğudan Gaziantep asfaltıyla bağlantılı olan ve kabaca doğu-batı yönünde geniş kavisli bir yay şeklinde uzanarak Cumhuriyet öncesi devreye ait kısmı güneyden kuşatan Mercidabık caddesidir. Bu iki caddenin (Cumhuriyet ve Mercidabık) bağlantısını sağlayan tarihî doku içerisindeki kuzey-güney yönlü sokaklar ise çok dar ve yetersizdir. Mercidabık caddesine paralel uzanan güney çevre yolu, doğudan Gaziantep asfaltı, batıdan da Öncüpınar sınır kapısı ve dolayısıyla Halep yoluyla bağlantıyı sağlar. Aynı şekilde bu yol, kuzeyden İslahiye asfaltıyla bağlantılı olan ve güneye doğru uzanan batı çevre yollarıyla sınırlandırılmış olur (Şekil: 6).

Kilis, XVI. yüzyıl sonunda 6 mahalleli küçük bir kasaba iken, XIX. yüzyıl sonunda 32 mahalleye sahip bir şehir haline gelmiştir. Bu tarihten günümüze kadar şehrin nüfusu 3 katından fazla artmışken, mahalle sayısı sadece % 6 orantıda (2 tane) artarak 34'e çıkmıştır. Bu, Cumhuriyet devri öncesinin dış mahalleleri durumunda olan Aşit, Bölük, Şıhabdullah, Devciler ve Demirciler gibi o zamanın küçük mahallelerinin Cumhuriyet devri içerisinde yeni mahalleler oluşturulmayarak, aynı adla çok büyümüş olmalarından kaynaklanmıştır (Şekil: 4). Nitekim tarihî doku içerisindeki eski mahalleler, nüfus ve hane sayısı bakımından küçük mahalleler iken, önceki dönemde de mevcut olup gelişmeleri hâlâ devam etmekte olan bu mahalleler çok büyüktür. Örneğin, tarihî doku içerisindeki 26 mahallenin ortalama nüfusları 700 civarındadır. Oysa sözü edilen dış mahallelerin ortalama nüfusları 6000'in üzerindedir. Başka bir deyişle, 100 nüfuslu mahalle yanında nüfusu 10 bini aşan mahalle de vardır.

Şehrin belediye sınırları dahilinde kalan arazi miktarı; başka sözle şehir yerleşmesi alanı 86 006 da. kadar olup, bu miktar, nüfusu 70 bin civarında olan bir şehir için oldukça fazladır ve belki de tüm Türkiye'de alanı böylesine fazla olan bir başka şehir mevcut değildir. Bu durum, şehrin kökeninin bir tarım kasabası oluşuna bağlanabilir. Ayrıca bugün belediye sınırları içinde bulunan mevkiler olarak gördüğümüz Kefre, Keferdeşir, Kefersafra, Leylit, Akpınar ve Rasaf, XVI. yüzyılda mevcut olan köylerdi. Muhtemelen, zamanla bu köyler, yaşayanlarının, çok yakınlarında yeni gelişen şehre göçmesiyle boşalmışlar, arazileri de şehir arazisi içine alınmış ve böylece şehir arazisi genişlemiştir.

Böyle olmakla birlikte bu miktarın 7910 da.ı veya sadece % 9.2'si yerleşilmiştir. Dolayısıyla ikamet, ticarî, endüstriyel ve resmî amaçlı tüm konut sayısının 19.000 civarında olduğu (buna 3000'in üzerindeki boy ve inşaa halindeki ikamet konutu ve iş yerleri dahil, fakat bahçe evleri dahil değildir) şehirde km²'ye 2400 kadar konut düşer. Konuya nüfus yönünden baktığımızda da km²'ye 8217 kişinin düştüğü görülür ki, bu miktarlar orta büyüklükte ve tamamen ovada kurulmuş bir şehir için oldukça yüksek bir yoğunluğu veya sıkışıklığı ifade etmektedir. Örneğin Iğdır'ın nüfusu Kilis şehri nüfusunun yarısı kadar iken

(35.858), şehirsel arazi genişliği (10.570 da.) Kilis'ten daha fazladır¹. Bu sıkışıklık, Cumhuriyet öncesi dönemine ait kısım için geçmişte mevcut olan savunma endişesinin bir sonucu ve gereği idi. Bugün ise dikey gelişim nedeniyledir. Özellikle 1980 öncesinde kaçakçılığa dayalı yoğun ticarî faaliyete bağlı olarak, hemen bütün semtlerde, ama özellikle Cumhuriyet caddesi civarında çok katlı binalar yapılmıştır. Şehirde, oturlan konutların 3000 tanesi veya % 23.6'sını apartman konutları oluşturur. Başka bir ifadeyle, şehirde yaklaşık her dört aileden birisi apartman dairesinde oturur.

Dikey gelişimin mahallerle göre olan durumu incelendiğinde, 19 mahallede apartman konutları oranının ortalama değerini (% 23.6) altında, 15 mahallenin ise bu değerin üzerinde olduğu dikkati çeker. Oranı ortalamanın altında olan mahallelerden iki tanesi (Deveciler ve Demirciler) hariç tamamı, Cumhuriyet öncesi döneme ait kısımda yer alır. Bu mahallelerden 9'unda (Çaylak, Hacıgümüş, Helvacıoğlu, Okçular, Nacaroğlu, Şıhlar, Abdioymağı, Hacıhas, Demirciler) apartman konutları oranı % 10'un da altındadır. Hatta Demirciler'de % 2.6'ya kadar düşer. Buna karşılık apartman konutları oranı ortalamanın üzerinde olan 15 mahallenin 9'unu tarihî doku içerisinde yer alan mahallelerden iş ve ticaret sahasını içeren veya ona komşu olan mahalleler, 6'sını da hâlen gelişimi devam eden dış mahalleler oluşturur. Bunlardan İnnâhıkütah, Tekye, Albay İbrahim Karaoğlu, Aşit ve Ketenciler'de oran % 40'ın; Kalaycılar, Şehit Sakıp ve Büyükkütah'da % 50'nin üzerine çıkmaktadır (Tablo 2).

4- Etki Bölgesi: Bulunduğu çevre içerisinde şehirleri yalnız olarak ele almamak gerekir. Çünkü şehirler, çevrelerinden tecrit edilmiş halde bulunan yerleşme noktaları değil, yakın çevreleri ve hinterlandları ile sıkı kültürel ve iktisadî ilişkileri bulunan insan topluluklarının konsantrasyon sahalarıdır. Bu bakımdan denilebilir ki, bir şehrin büyüklüğü ve önemi; genellikle onun etki bölgesinin, özellikle iktisadî etki sahasının genişliği ve önemi ile orantılıdır². Başka sözle bir merkezî yer ve onun tesir sahası, beraberce fonksiyonel bir birlik teşkil etmektedir. Bu birlik, şehirle çevresi arasında olan karşılıklı ilişkiler neticesinde ortaya çıkmaktadır³. Merkezîyet ise, bir şehirsel yerde toplanmış merkezî fonksiyonların çokluğundan ve çeşitliliğinden meydana gelmiştir⁴. Böylece, şehirlerin genel fonksiyonlarıyla ilişkili olarak, şehrin merkezî gücü veya tesir sahasının genişliği ortaya çıkmaktadır. Bu güç, esas itibariyle şehrin hizmet ettiği sahanın büyüklüğüyle doğru orantılı olarak gelişir⁵.

¹GÜNER, İ., 1991, İğdir Ovası ve Çevresinin Beşerî Coğrafyası, Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Coğrafya Anabilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, s. 219.

²GÖNEY, S., 1977, Şehir Coğrafyası, Cilt I, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yay. No: 2274, Coğrafya Enst. Yay. No: 91, İstanbul, s. 1.

³KARABORAN, H.H., 1990, Merkezî Yer Olarak İslahiye ve Hassa, Fırat Üniv. Der. (Sosyal Bilimler), Cilt 4, Sayı 2, Elâzığ, s. 147.

⁴GOTTMAN, J., 1976, Şehirsel Merkezîyetin Gelişmesi (Çev.: N. Özgüç) İstanbul Üniv. Yay. No: 2087, Coğrafya Enst. Yay. No: 80, İstanbul, s. 5-6.

⁵TOLUN-DENKER, B., 1970, Balıkesir Ovasında Yerleşme ve İktisadî Faaliyetler, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yay. No: 1530, Coğrafya Enst. Yay. No: 59, İstanbul, s. 89.

Tablo 2

Kilis'te Apartman Konutu veya Müstakil Tek Katlı Konut Oranlarının Mahallelere Göre Dağılışı

Mahalle Adı	Müstakil Tek Katlı Konut Sayısı	% si	Apartman Konutu Sayısı	% si
Demirciler	1413	97.4	37	2.6
Hacılyas	28	93.3	2	6.7
Abdioymağı	116	92.8	9	7.2
Şıhlar	190	92.2	16	7.8
Nacaroğlu	93	92.1	8	7.9
Okçular	174	91.6	16	8.4
Helvacıoğlu	21	91.3	2	8.7
Hacıgümüş	50	90.9	5	9.1
Çaylak	124	90.5	13	9.5
Mollahamit	143	89.9	16	10.1
Ebülüla	138	88.5	18	11.5
Hındioğlu	123	85.4	21	14.6
Tabakhane	51	85.0	9	15.0
Hakverdi	81	83.5	16	16.5
Deveciler	153.5	83.3	307	1.7
Karaali	148	82.7	31	17.3
Aslan	177	82.3	38	17.7
Nureddin	62	77.5	18	22.5
Mıhalı	199	77.4	58	22.6
Meşetlik	90	75.0	30	25.0
Şıhabdullah	2027	74.7	686	25.3
Yenimahalle	114	73.1	42	26.9
Bölük	989	72.4	377	27.6
Tırlıklı	205	69.0	92	31.0
Vaiz	144	61.3	91	38.7
Yavuz Sultan Selim	91	61.1	58	38.9
İnnaplıkütah	73	58.4	52	41.6
Tekye	138	57.7	101	42.3
Albay İbrahim Karaoğlu	185	54.4	155	45.6
Aşit	355	54.0	303	46.0
Ketenciler	53	51.0	51	49.0
Kalaycılar	23	44.2	29	55.8
Şehit Sakıp	120	35.8	215	64.2
Büyükkütah	43	34.7	81	65.3
Toplam	9516	76.4	3003	23.6

Kaynak: D.İ.E., 1990 Binalar Cetveli ham verilerinden yararlanılmıştır.

İdarî etki bölgesindeki bütün daralmalara rağmen Kilis, hâlen 38 870 nüfusun yaşadığı 112 köy yerleşmesine yönetim hizmetleri sunan bir ilçe merkezidir. Kuşkusuz şehirlerin gelişmelerinde idarî fonksiyon ve buna bağlı olarak oluşan idarî etki bölgesinden çok, ekonomik etki bölgesinin önemi vardır. Bu nedenle Kilis şehrinin ekonomik etki bölgesini belirlemeye çalıştık. Bugün Kilis, bağlı bulunan 112 köyden bir kısmını komşu şehirlere kaptırmıştır.

Şehrin Gaziantep'e dönük olan kuzeydoğu, kuzey, ve kuzeybatı kısmında, kesin hatlarla uyarılmamış bir kuşak boyunca yer alan köyler, Gaziantep ve Kilis'in her ikisiyle de ilişkili bulunmaktadırlar. Ancak bazılarında çoğunlukla Kilis'e, diğer bir kısmında ise Gaziantep'e gidilmektedir. Bu köylerin ya her iki şehre de otobüsleri çalışmakta ya da daha çok gidilen şehre otobüsleri bulunmakta, diğer şehre gidişte ise komşu köylerin otobüslerinden yararlanılmaktadır. Bunlardan kuzeydoğuda yer alan Kürtüncük, Yılanca, Mısırcık, Yenişar, Ömeroğlu; Kuzeyde Afrin Çayı yukarı çığır doğusunda yer alan Yastıca, Belentepe, Sabanlı, Gölemusa; kuzeybatıda Afrin çayı yakarı çığı batısında yer alan Aşağıkalecik, Koçcağız, Kayapınar, Kaynaklı, Çayıraltı, Kozlubağ, Gündeğer, Çınar, Bozkaya ve Yukarıbademli'den oluşan toplam 19 köy, idarî olarak Kilis'e bağlı oldukları halde, çoğunlukla ilişkilerini Gaziantep'le sürdürmektedir. Kürtüncük ve Polatbey köyleri, her iki şehirle de eşit derecede ilişkilidirler. Bu köylere komşu olan Kilis'e daha yakın köylerde ise, daha çok gidilen şehir, Kilis'tir. Daha az olarak da Gaziantep'e gidilir. Sahanın kuzeybatısında üçlü bir karakter ortaya çıkmakta; Gaziantep ve Kilis'e İslahiye de katılmaktadır (Ağcakent, Kızılkent, Körahmethüyükü, Kolpınar, Karadut, Aşağıbademli, Balıklı, Hüseyinoğlu, Fırlaklı, Geçitboyu). Fakat henüz İslahiye'nin etkisi zayıftır ve bu üç şehirden en az gidileni İslahiye'dir (haftada bir veya daha az). Daha batıya doğru yine en çok gidilen şehir Kilis olmakla birlikte, artık Gaziantep'in etkisi azalır ve İslahiye etkinliğini artırarak, ikinci olarak gidilen şehir durumuna gelir (Şenlikçe, Hasançalı, Dorucak, Taltalıkaradut, Hacılar, Çerçili, Bulamaçlı, Gözkaya). Hatta Yedigöz köyünde olduğu gibi ilişki, Kilis ve İslahiye arasında yaklaşık eşit olarak paylaşılır. Nihayet, sahanın batı ucunda yer alan Topallar köyünde İslahiye, Kilis'ten daha fazla gidilen şehir haline gelir. Bu köyün güneyinde, sahanın batıda en son köyü olan Deliosman'da; Kilis, İslahiye, Kırıkhan yollarının kavşağında kurulu Yolçatı kasabası, az farklı en çok alış-veriş edilen yerdir. Daha güneyde, araştırma sahasının batısındaki sınır yakını köylerde (Güneşli, Saatlı Mağaracık [M]) Kilis, büyük farkla en fazla ilişkili bulunan şehir olmakla birlikte, Kilis yanında zayıf da olsa Gaziantep, Kırıkhan ve İslahiye'den oluşan dört şehrin etkisi ortaya çıkar.

Kabaca bir yarım daireye benzeyen Kilis'in idarî ve ekonomik etki bölgesinde şehrin tesiri, ulaşım ve daha başka faktörlerle bağlantılı olarak, merkeze yaklaştıkça güçlenir, diğer şehirlerin etkisi ise iyice azalır veya tamamen ortadan kalkar.

Buna karşılık idarî olarak, çevre ilçelere bağlı oldukları halde ekonomik yönden Kilis'e bağlı olan köyler de vardır. Özellikle Kilis şehrinin doğu kısmında Oğuzeli'ne Bağlı Elbeyli çevresindeki 5-6 kadar köy (Yığımatepe, Kumru, Erikliyayla, Güvendik, Taşlıbakar), alışverişlerini çoğunlukla Kilis'ten yaparlar. Aynı şekilde sahanın kuzeybatısında İslahiye'ye bağlı Karacaören, Burunsuzlar, Alaca ve Çınarlı köyleri de ilişkilerini Kilis'le sürdürürler¹.

¹KARABORAN, H.H., 1990, a.g.e., s. 150.

Ancak bu köylerin ilişkileri geçmişe göre nisbeten zayıflamıştır. Bugün Kilis ve İşlahiye'nin her ikisine de gidilmektedir.

Böylece Kilis, kendisine bağlı bulunan köylerden 20 kadarını komşu şehirlerle kaptırmış, buna karşılık kendisi de İşlahiye ve özellikle Oğuzeli ilçesinden 10'a yakın köyü kendisine bağlamıştır. Bununla birlikte Kilis'in ticarî etki bölgesi özellikle Gaziantep tarafından sürekli olarak daraltılmaktadır. Tesbitlerimize göre 30 civarında köy, son 20-25 yıl öncesine kadar ilişkilerini Kilis'le sürdürürken, bugün çoğunlukla Gaziantep'e gitmektedirler. Bu durum, daha küçük ölçülü olmak üzere İşlahiye için de geçerlidir. Geçmişte İşlahiye'ye bağlı bir kısım köyleri Kilis kendisine bağlamışken, bu ilişki bugün zayıflamıştır. Aksine, geçmişte hemen hiçbir etkinliği bulunmazken, son 5-10 yıldan beri Kilis'e bağlı 25 kadar köy üzerinde İşlahiye az veya çok etkili olmaya başlamıştır. Hatta birkaç köy (Topallar, Yedigz, Tahtalıkaradut, Hasancalı) zerinde İşlahiye'nin etkisi iyice belirginleşmiştir. Bu oluşumda 1980 sonrası Kilis'in ticarî fonksiyonunda meydana gelen değişimin önemli payı vardır. Daha da önemlisi, Akdeniz bölgesi doğusunda küçük ve orta büyüklükteki şehirlerde kurulan haftalık pazar sistemi içerisinde işlahiye'nin de yer alması, Kilis'in ise uzak kaldığı için bu sisteme katılamamasıdır. Bu nedenle, arşamba günleri İşlahiye'de kurulan pazar, Kilis'e bağlı köyleri de etkileyerek kendisine çekmekte, sahanın kuzeybatısındaki köylerden bazıları arşamba günleri haftada bir kez de olsa İşlahiye'ye giderek, ucuz bulunan bu pazardan alişveriş etmek istemektedirler. Bu arada, İşlahiye'nin demiryolu avantajına dayanarak, son yıllarda canlı hayvan ve saman ihracatında önemli bir yere sahip olması, araştırma sahasındaki bir kısım köyleri de etkilemektedir. Ayrıca, şiddetli sosyal huzursuzluklar nedeniyle, İşlahiye'nin araştırma sahasına komşu bazı köylerinde boşalma seviyesinde önemli glerin meydana gelmesi, genlerin arazilerini Kilis'e bağlı komşu köyler halkının satın alması, tapu kredi vs. gibi tarım arazisi ile ilgili işlemler için İşlahiye ile ilişkili bulunmalarını gerektirmiştir. Bunlardan ayrı olarak, kaçakçılığın geimlerinde önemli payı bulunduğu bazı köylerde; kaçakçılığın 1980 sonrasında büyük ölçüde sona ermesiyle, tarım arazisi çok verimsiz ve fakir olan halkın Kırıkhan ve özellikle İşlahiye ovasından tarım arazisi kiralamaları ve bu ovalara tarım işçiliğine gitmeleri nedeniyle İşlahiye ve Kırıkhan'la olan ilişkileri artmıştır. Bu ilişkilerin artmasında glerin de payı büyüktür. Ziyaret, düğün vs. gibi nedenlerle akrabalarla olan ilişkiler, özellikle bölgenin hızla gelişen ve araştırma sahasından olan glerin büyük kısmını kendisine çeken Gaziantep şehriyle olan bağlantıları yoğunlaştırmıştır. Kuşkusuz bütün bu nedenlere ulaşım koşullarındaki gelişmeleri de eklemek gerekir.

Sonuç olarak, Gaziantep taze sebze ve tahulların satıldığı, ihtisaslaşmış ihtiyaçlara cevap veren mal ve hizmetlerin sunulduğu merkez, İşlahiye canlı hayvan-saman satımı ve haftalık pazar nedeniyle gidilen yer, Kilis ise üzüm ve zeytinle iliğli ürünlerin satıldığı şehirdir. Başka bir yaklaşımla Gaziantep yüksek pazar fonksiyonu ve tarıma dayalı endüstri tesislerine sahip olması nedeniyle, üzüm ve özellikle zeytin dışında kırsal kesimde üretilen ürünlerin satıldığı, Kilis ise daha küçük ve ucuz oluşu nedeniyle, genellikle kırsal kesim halkının ihtiyaç duyduğu malları satın aldığı şehirdir. Bu şekilde bir şehirsel sistemin ortaya çıkışında Gaziantep'teki iş yerlerinin genellikle ihtisaslaşmış ihtiyaçlara ve toptan ticarete yönelmiş olması, kırsal kesimin ihtiyaçları olan birincil perakende ihtiyaçlara ise fazla önem vermemesi, iş yerlerinin şehrin farklı kısımlarına dağılmış olması sebebiyle daha karmaşık ve şehir içi ulaşımın köylü halk için güçlük çıkardığı bir şehir olmasının önemli rolü vardır. Oysa birçok köy için daha yakın olan ve daha küçük bir şehir olduğu için bütün iş yerleri birarada bulunan Kilis'te halkın büyük kısmı fakir olduğundan esnaf daha kanaatkar ve işyerleri daha

küçüktür. Dolayısıyla da Gaziantep'e göre daha ucuzdur. Ayrıca kırsal kesim halkının alışverişinde ilgi ve tanışık olmaya hâlâ büyük öneme vermesi, bu özellikleri ise Kilis'te daha çok bulması, ihtiyaçlarını alırken Kilis'i tercih etmesine neden olmuştur. Buna karşılık tarımsal potansiyeli yüksek bir ova üzerinde kuruluşuna bağlı olarak, bol miktarda tarımsal üretime sahip olması, dolayısıyla tarım ürünlerinin daha ucuza gitmesi, bu ürünlerin satışında Gaziantep'e yönelmesine yol açmıştır.

Kilis, daha üst seviyedeki bir merkez olan Gaziantep'in etki bölgesi içerisinde, kazançları ve kayıplarıyla 100 civarında köyün ekonomik merkezi durumundaysa da, etki bölgesindeki köyler düşük potansiyelli, fakir ve az nüfuslu olduklarından, sahadaki nüfusun yaklaşık 2/3'üne yakın bir kısmı şehirde yaşar ve dolayısıyla şehir, daha çok kendi nüfusuna hizmet veren bir perakende ticaret şehri karakteri arzeder.

5- Fonksiyonları: Şehirlerin karakterlerinin tesbitinde başvurulan yöntemlerden biri de, faal nüfusun çalışmakta olduğu farklı iş kollarına göre yapılan sınıflamadır. Son sayımda Kilis şehir nüfusunda, fazla yazımla yapılan yanlışlık nedeniyle nüfusun kesin sayısını bilemiyoruz. Ancak şehrin son beş yıldaki sosyo-ekonomik durumundan hareketle, nüfusun 65.000 civarında olduğunu sanıyoruz. Aynı şekilde şehrin 1985 dönemiyle yaklaşık aynı koşullar içerisinde olduğunu düşünerek, dinamik nüfusu da bu sayıdaki oranları esas alarak, tahmini olarak tesbite çalıştık. 1985 sayımında çalışma çağı nüfusun (12-65+) % 63.4'ünü son hafta içinde iktisaden faal olmayan nüfus (ev kadını, emekli, öğrenci, diğerleri), % 36.6'sını ise son hafta içinde işle ilgisi devam eden ve işsiz olup iş arayanlar oluşturuyordu. Bunlar içinde işsiz olup iş arayanların oranı % 16.6, bir işte çalışanların oranı da % 83.4'tü. Bu oranlardan yola çıkarak, işle ilgisi devam eden ve iş arayan nüfusun bugün 16.336 kişi civarında olması gerekmektedir. Bunun da 2712 kişisini, işsiz olup iş arayanlar oluşturur. Dolayısıyla bir işte çalışanların sayısı 13.624 kişi kadar olmalıdır. Böylece çalışma çağı nüfusun sadece % 30.5'i iktisaden faal olan nüfus durumunda olduğu ortaya çıkar ki, bu oran ülke ortalamasının altındadır. Kuşkusuz bunun nedeni, 1980 sonrası ortaya çıkan şiddetli işsizlik olmalıdır. Nitekim göçler de buna işaret etmektedir.

Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından belediye teşkilâtı bulunan yerlerde düzenlenen bina sayım cetvelleri, Ticaret ve Sanayi Odası'yla esnaf dernekleri verilerine dayanarak yaptığımız değerlendirmelere göre, çalışan nüfusun sektörlere dağılışı incelendiğinde, en yüksek oranın (% 25.0) ticaret sektörüne ait olduğu dikkati çeker. Bunu % 21.2'lik oranıyla tarım ve birbirine çok yakın oranlarıyla sanayi, yönetim ve ulaşım sektörleri izler (Tablo 3, Şekil 5). Resmî istatistiklerde iyi tanımlanamayan faaliyetler içerisinde belirtilen askerî nüfusun ise, şehirde pek büyük bir etkinliği yoktur. Zira şehirdeki askerî birlikler sınırın korunması hizmetini yürüten bir taburla, kırsal kesimin asayiş hizmetini gören bir jandarma bölüğünden ibarettir. Bu nedenle, askerî birlikler, şehir hayatından bağımsız olmayıp, hizmet amacına yöneliktir. Görülüyor ki, genel hizmetler (ticaret, yönetim, ulaşım) % 60.4'lük oranıyla oldukça yüksektir ve Kilis, bu özelliğiyle bir hizmet şehri karakteri taşımaktadır. Kuruluşunda tarımsal fonksiyonun önemli etkisinin bulunduğu bir şehir olan Kilis'te, bu fonksiyonun etkinliği 1960'lı yılların ortalarına kadar devam etmiştir. Bu yıllardan itibaren bir yandan kaçak eşya ticaretinin önem kazanması, diğer taraftan Öncüpınar sınır kapısının hac kapısı haline getirilmesi, ayrıca 1970'li yılların sonuna doğru Ortadoğu ülkelerine yönelik transit

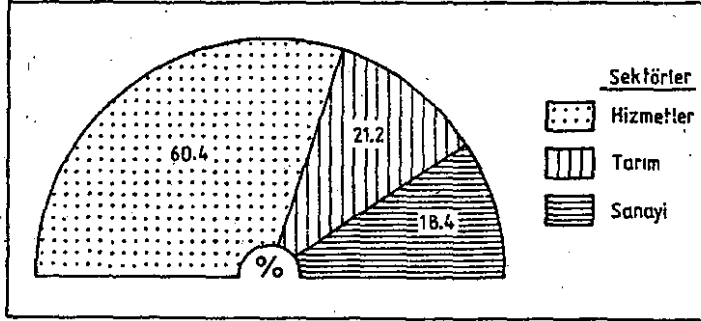
taşımacılığın gelişmesi, şehirde tarım dışı fonksiyonların önem kazanması ve önde gelen fonksiyonun hizmetler olmasını sağlamıştır.

Tablo 3

Kilis Şehrinde Çalışan Nüfusun Sektörlere Dağılışı.

Sektörler	Çalışan Kişi Sayısı	% si
Hizmetler	8224	60.4
Ticaret	3400	25.0
Yönetim	2424	17.8
Ulaşım	2400	17.6
Tarım	2886	21.2
Sanayi	2514	18.4
Toplam	13624	100.0

Kaynak: D.I.E. 1990 Binalar Cetveli ham verileri, Esnaf ve Sanatkarlar Derneği verileri ve yerinde yapılan gözlemlerden yararlanılmıştır

Şekil 5- Kilis Şehrinde Çalışan Nüfusun Sektörlere Dağılışı

Sonuç olarak sektörler arasında bir dengenin meydana gelmiş olması, başka sözle şehrin bir fonksiyon yönünde gelişmiş bir şehir olmayıp, çeşitli fonksiyonlara sahip olması, fonksiyonel açıdan gelişmiş bir şehir olduğuna işaret etmektedir.

5.1- Ticaret Fonksiyonu: Toplam çalışan nüfusun 3400 kadarı veya 1/4'ünün ticaret fonksiyon alanlarında çalışması, aynı şekilde mevcut 3288 iş yerinden 2365'i ya da %71.9'unu ticarî iş yerlerinin oluşturması, şehirde ticaretin en önemli faaliyet olduğunu ortaya koymaktadır. Ticarî iş yerleri içinde perakende ticarete yönelik olanlar çoğunlukta olup, toptan ticaret iş yerleri ise, büyük bir öneme sahip değildir. Nitekim, şehirde yer alan ticarî iş

yerlerinin % 70.7'sini perakende ticaret iş yerleri, % 23.9'unu hizmet amaçlı iş yerleri ve sadece % 5.4'ünü toptan ticaret iş yerleri meydana getirir.

Kilis, bölge ticareti içerisinde genellikle zeytin ve bağcılıkla ilgili ürünler ve bir miktar da tahılın toplandığı bir merkez olduğu için, şehirde zeytinyağı ve tahıl toptancıları ile, Kilis Ovası ve özellikle şehrin belediye sınırları içerisinde yoğunlaşan bahçe ziraatına bağlı olarak önemli miktarda sebze-meyve toptancısı yer alır. Toptan dağıtım hizmetleri yönünden ise şehrin etki bölgesinde çeşitli mallar satan dükkânların yer aldığı kasaba veya büyükçe köyler mevcut olmadığından, başka bir anlatımla, köylerde bakkallardan başka ticarî iş yeri bulunmadığından, şehirde sadece bakkal toptancıları vardır. Hatta köylerin yarıya yakınında bakkal da dahil hiçbir ticarî iş yeri bulunmamaktadır. Bunun nedeni, köylerin şiddetli göçlerle küçülerek terk edilmiş bir manzara arz etmeleridir. Diğer bir kısım köyler ise, şehre yakın olduklarından, bütün ihtiyaçlar gününbirlik gidiş dönüşlerle şehirden alınır.

Şehir ticarî hayatı ile ilgili olarak dikkati çeken bir başka durum da, ticarî iş yerleri sayısının şehir ve etki bölgesindeki nüfusa göre fazla oluşudur. Bu durum, şehirde perakende ticaretin hâkim oluşu nedeniyle iş yerlerinin küçüklüğü yanında hemen her türdeki ticarî iş yeri sayısının ihtiyaçtan fazla bulunmasına bağlanabilir. Şehirde 1980 öncesi refah devresinde oluşan gelir artışı, inşaat sektörüne yatırımların hemen her semtte çok sayıda ev ve dükkânlar yapılmıştır. Fakat hemen arkasından ortaya çıkan krizle işsiz kalan bir kısım halk, zaten boş duran dükkânlarda ihtiyaç olmasa da çeşitli ticarî işlerle uğraşmaya başlamıştır. Böylece iş yerleri sayısında bir fazalık meydana gelmiştir. Dolayısıyla iş yerleri çoğunlukla küçük, tek kişinin çalıştığı, az kârla mal satılan ve az gelir getiren dükkânlar şeklindedir.

Kilis, nüfusunun 2/3'üne yakın bir kısmı şehirde yaşadığı için, daha çok kendi nüfusu ve etki bölgesindeki kır nüfusuna ticarî hizmetler sunan bir şehir olmasına rağmen, çok önemli olmasa da etki bölgesinin dışına taşan bazı ticarî faaliyetler de vardır. Bunlardan biri ve en önemlisi, pasaj dükkânları vasıtasıyla yapılan kaçak eşya ticaretidir. Halen şehirde 400 civarında pasaj dükkânı vardır ve bu dükkânlarda bazı elektronik eşyalar, bir kısım ev eşyaları, mutfak eşyaları, çeşitli oyuncaklar, saat, çakmak, sigara gibi çeşitli yabancı kökenli mallar satılır.

Bunların bir kısmı çoğunlukla yöre halkının hac veya turistik amaçla gittiği bazı Ortadoğu ülkeleri ve Kıbrıs'tan getirdiği eşyalar ile Suriyeli turistlerin sınır ticareti çerçevesinde getirdiği bazı ucuz ve kalitesiz mallardan ibarettir. Buna rağmen şehirdeki tüm ticarî iş yerlerinin % 17.9'unu pasaj dükkânlarının oluşturulması, bu faaliyetin geçmişe göre büyük ölçüde felce uğramış olsa da, şehir ticarî hayatında hâlâ önemli olduğunu göstermektedir.

Yukarıda sözü edilen faaliyetlerden bir diğeri de, daha önce var olmasına rağmen 1980 sonrası krizle yeniden önem verilen bir faaliyet olan yorgan imalatıdır. Bugün şehirde yer alan 50'ye yakın yorgancıda çoğunluğu çocuk olmak üzere 250 civarında iş gücü çalışır ve üretilen yorganlar çeşitli şehirlere satılır. Benzer bir faaliyet de, evlerde yapılan çeyizlik eşya işlemeciliğidir. Yurdumuzun birçok yöresinde tanınan ve aranan bu çeyizlik eşyalar da diğer şehirlere pazarlanır.

Son yıllarda toplumun tüketim ihtiyacındaki büyük çeşitlenmeye paralel olarak, şehirde farklı ihtiyaçlara yönelik mallar satan çeşitli dükkânlar yer alır. Genellikle alım gücü düşük ailelerin çoğunlukta olduğu, orta büyüklükte bir şehir olmasına rağmen 150'ye yakın farklı mal

Oduñcu	12	Kilimci	2	Nakliyeci	5
Yemci	11	Meşrubat Bayii	2	Bilardo Salonu	4
Tüp Bayii	11	Oto Galeri	2	Tabelacı	4
Bakır Alüminyum Eşya Sat.	11	Hayvan Malz. Sat.	2	Mühendislik Bürosu	3
Beyaz Eşya Satıcısı	10	Battaniyeci	2	Matbaa	3
Şekerci	9	Çantacı	2	Düğün Salonu	3
Hurdacı	9	Küpçü	2	Emlâkçı	3
Yüncü	8	Kuşçu-Akvaryumcu	2	Nalbant	3
Parfümeri	8	Eskici	2	Sürücü Kursu	2
Gazete Bayii	8	Diğeri	28	Kaplamacı	2
Halıcı	7	TOPLAM	1673	Dikiş Makinası Tamir.	2
İpekçi	7	HİZMET İŞ YERLERİ		Gazete	2
Kasatçı	7	Berber-Kuaför	87		
Pastane	7	Çay Ocağı-Kahvehane	84		
Züccaciyeci	7	Yazıhane	46		
Plastik Eşya Satıcısı	7	Eczane	31	GENEL TOPLAM	2365

Kaynak: D.I.E. 1990 Binalar Cetveli ham verilerinden yararlanılmıştır.

satın dükkânın bulunması, buna işaret etmektedir. Ancak bu dükkânların büyük çoğunluğunun sayısı fazla değildir. Dükkân sayısı 10 ve daha fazla olanlar 40 civarındadır. Bunlar içinde de sırasıyla, pasaj dükkânları, bakkal ve marketler, berber ve kuaförler, konfeksiyoncular, çay ocakları ve kahvehaneler, kumaş ve manifatura dükkânları, kasaplar, ayakkabıcılar, tuhafiyeciler, kuyumcular ve kabızmallar iş yeri sayısı 50 ve daha fazla olan ticari iş kolları olup, tüm ticari iş yerlerinin % 60.1'ini oluştururlar (Tablo 4).

Şehirde günlük, periyodik ve uzun vadeli ihtiyaçları karşılayan çeşitli iş yerleri bulunur. Fakat günlük ve periyodik ihtiyaçları karşılamaya yönelik olanlar sayısal fazlalığa sahiptirler.

Tablo 4

Kilis Şehrinde Ticarî İş Yerleri Sayısı (1990).

İş Yeri Türü	İş Yeri Sayısı	İşyeri Türü	İş Yeri Sayısı	İş Yeri Türü	İş Yeri Sayısı
TOPTAN TİCARET					
Sebze-Meyve Komis.	51	Nalbur	7	Radio-TV Tamircisi	26
Tahıl Toptancısı	33	Benzinlik	6	Muhasebeci	25
Bakkal Toptancısı	30	Bisikletçi	6	Ayakkabı Tamircisi	25
Zeytinyağı Toptancısı	13	Sabuncu	6	Elektrikçi	19
TOPLAM	127	Gömlükçi	5	Lokanta-Restaurant	19
PERAKENDE TİCARET					
		Videoçu	4	Lastikçi	18
Pasaj Dükkânı	424	Bıçakçı	4	Fotoğrafçı	16
Bakkal-Market	366	Atarici	4	Buzdolabı Tamircisi	16
Konfeksiyoncu	87	Kepekçi	3	Kalaycı	15
Manifaturacı-Kumaşçı	79	Kömürcü	3	Doktor Muayenehanesi	11
Kasap	77	Spor Toto Bayii	3	Hamam	10
Ayakkabıcı	72	Gübre Satıcısı	3	Avukat Yazıhanesi	9
Tuhafiyeci	68	Attar	3	Arzuhalci	8
Kuyumcu	52	Çiçekçi	3	Terminal	8
Baklavacı	39	Spor Malz. Sat.	3	Banka	8
Oto Parçacısı	32	Zirai İlaç Sat.	3	Camcı	8
Manav	32	Hırdavatçı	3	Otel	6
Kebabçı	26	Pamukçu	2	Kuru Temizlemeci	6
Saatçi	21	Düğmecici	2	Su Tesisatçısı	5
Kurtasiyeci	19	Dantelci	2	Dişçi	5
Tekel Bayii	17	Kireççi	2	Boyacı	5

5.2. Yönetim Fonksiyonu: Mercidabık Zaferiyle Osmanlı topraklarına katılan ve Halep vilâyetine bağlanarak A'zaz'la birlikte sancak haline getirilmiş olan Kilis, o zamana kadar büyükçe bir köy veya küçük bir kasaba durumundaydı. Sancak merkezi oluşuyla önemli şehirselleşme fonksiyonları kazanan ve şehirselleşme özellikleri yavaş yavaş belirlemeye başlayan şehir, daha sonraki yüzyıllarda Halep vilayeti merkez sancağına bağlı bir kaza haline getirilmiş ve Cumhuriyet devrine kadar bu idarî durumunu korumuştur. Bu dönemde (XIX. yüzyıl sonu) şehir uygun konumu nedeniyle 9 nahiye ve 500 civarında köyün idarî merkezi durumuna gelmiştir. Ancak daha sonra Ankara Antlaşmasıyla kendisine bağlı köylerin yaklaşık % 70'inin ülke sınırları dışında bırakılmasıyla idarî etki bölgesinin büyük kısmını kaybetmiştir. Cumhuriyet dönemiyle birlikte Gaziantep vilayetine bağlanan şehir, eski idarî pozisyonunu korumuş, fakat yönetim bölgesindeki daralmalar, bu dönemde de devam etmiştir. Nitekim 1946 yılında 17 köy yeni oluşturulan Oğuzeli ilçesine, 1955'te de 12 köy Kilis'ten alınarak Gaziantep merkez ilçeye bağlanmıştır. Böylece 1927'de 163 köyün bağlı bulunduğu ilçenin hâlen 112 köyü vardır ve Cumhuriyet devri başlarından bugüne kadar, bağlı köy sayısında 1/3 oranında (51 tane) azalma meydana gelmiştir. Bu azalmalar yalnızca komşu ilçelere bağlanmalarla ortaya çıkmış olmayıp, aynı zamanda köylerin göçlerle sürekli nüfus kaybederek küçülmeleri sonucunda mahalle durumuna getirilmeleri veya tamamen boşalarak köy tüzel kişiliklerinin kaldırılmasından da kaynaklanmıştır.

Hâlen şehirde çalışan nüfusun % 17.8'i veya 2.424 kişisi yönetim fonksiyon alanında faaliyet göstermektedir. Şehirde yer alan çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarından birkaçı şehir ve etki bölgesi yanında çevre ilçelere de hizmet vermektedir. Bunlardan biri olan Orman İşletme Müdürlüğü, 1988 yılına kadar Gaziantep ve Şanlıurfa illerine, bugün ise Gaziantep ilinin tamamına ormancılıkla ilgili hizmetler sunan bir kurumdur. Kezâ hukukî hizmetler yönünden de benzer bir durum mevcuttur. Zira İslahiye Hassa ilçelerindeki adli kuruluşlar da şehirde bulunan mahkeme ve adli mercî'le bağlıdır ve ağır cezaları gerektiren yargılamalar Kilis'te yapılmaktadır.

5.3- Kültürel Fonksiyonlar: Şehirlerin bünyelerinde barındırdığı halkına ve etkisi altında tuttuğu bölgesindeki topluma verdiği hizmetlerden bir diğeri grubu oluşturan kültürel fonksiyonlar; dinî ve eğitimsel olanlar diye iki bölümde ele alınabilir¹. Kilis şehrinin kültürel fonksiyonları içinde önemi itibarıyla eğitimle ilgili olanlar başta gelir. Şehirde eğitim hizmetlerinde çalışan nüfus 900 kişinin üzerinde (920) olup, bu sayı tüm kamu hizmetlerinde çalışanlar içinde % 38'lik bir oran tutar. Böylece eğitim, çalışan kişi sayısı fazlalığı yönünden kamu hizmetleri içinde de en önemli hizmet grubunu oluşturur.

Halen şehirde 15 ilköğretim, ilk ve ortaöğretimi kapsayan 1 yatılı bölge okulu, 3 ortaokul; 6'sı meslek lisesi 1 tanesi normal lise ve yine 1 tanesi de Anadolu lisesi olmak üzere toplam 8 lise, Gaziantep Üniversitesi'ne bağlı 1 Meslek Yüksek Okulu ile 1 Halıcılık Okulu bulunur. Bu okullarda 1989-90 öğretim yılı itibarıyla 8569'u ilköğretimde, 6161'i ortaöğretimde ve 161'i yüksek öğretimde olmak üzere yaklaşık toplam 15.000 civarında öğrenci öğrenim görür.

¹DOĞANAY, H., 1983, Erzurum'un Şehirselleşme Fonksiyonları ve Başlıca Plânlama Sorunları (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi), Atatürk Üniv. Fen-Edeb. Fak. Coğrafya Böl., Erzurum, s. 151.

Şehir, ilk öğretim düzeyinde genellikle kendi nüfusuna hizmet etmekle birlikte, Hacıpoğlu ve Karbeyaz gibi birkaç köyde halk, ekonomik durumlarının iyi olması ve eğitimin daha kaliteli olduğu düşüncesiyle çocuklarını şehirdeki ilkokullara göndermektedirler. Dolayısıyla bu köylerde ilkokul bulunmasına rağmen, öğrenci yokluğundan öğretim yapılamamaktadır.

Şehrin eğitim yönünden çevresine sunduğu hizmetler daha çok ortaöğretim düzeyinde yaygınlık kazanır. Zira kırsal kesimde 5 ortaokul bulunmakta ve bu okullarda sadece 200 civarında öğrenci öğrenim görmektedir. Ortaöğretimin ikinci basamağı olan liseler ise sadece şehirde bulunmaktadır. Şehirdeki ortaöğretim kurumlarından bazıları şehir ve etki bölgesindeki nüfusa hizmet ettiği halde, hizmet sahası etki bölgesinin dışına taşanlar da vardır. Bunlardan biri olan Yatılı Bölge Okulu'nun daha çok ortaokul kısmına şehrin etki bölgesi yanında, İslahiye ve merkez ilçenin bazı köyleri ile, özellikle Oğuzeli ilçesinin Kilis'e yakın olan köylerinden öğrenci gelir. Aynı şekilde Kız Öğretmen Lisesi, Anadolu Lisesi, Sağlık Meslek Lisesi, endüstri Meslek Lisesi (parasız yatılı kısmı da olduğu için) ve Meslek Yüksek Okulu'na öğrenciler sınavla alındığından, ülkenin çeşitli yerlerinden gelirler. Böylece şehirde yer alan ortaöğretim kurumlarından 5'i ile 1 yüksek öğretim kurumunun sunduğu hizmetler, şehrin etki bölgesinin ötesine uzanmaktadır. Bu durum, orta büyüklükteki bir şehrin eğitim fonksiyonu açısından önemli bir sonuçtur.

Şehrin çevresine verdiği diğer bir eğitim hizmeti de Halk Eğitim Müdürlüğü'nün kırsal kesim halkını çeşitli yönden eğitmek amacıyla açtığı kurslardır. Ayrıca Kilis, kendi nüfusu ve etki bölgesindeki nüfusa Kız Yetiştirme Yurdu ve diğer öğrenci yurtları ile de birtakım hizmetler sunmaktadır.

Şehirde bulunan iki mahallî gazetenin ise etki bölgesinde yaşayan nüfus üzerinde hemen hemen hiçbir etkisi bulunmamaktadır. Bu gazeteler büyük ölçüde ilânlarla varlıklarını sürdürmektedirler. Aynı şekilde kütüphaneler yönünden de şehrin çevresi üzerinde bir etkinliği söz konusu değildir.

Dinî hizmetler bakımından da şehrin çevresi üzerinde önemli bir etkisi bulunmamaktadır. Zira şehre yakın birkaç köy ile bazı küçük köyler hariç, köylerin tamamında cami vardır. Ancak müftülüğün şehirde yer alışı ve birkaç Kur'an kursunun varlığı, kırsal kesimi bu yönde şehre bağlamaktadır.

5.4- Sağlık Fonksiyonu: Kilis'te sağlık hizmetleri 1 Devlet Hastanesi, 1 verem savaş dispanseri, 2 sağlık ocağı, sayısı zaman zaman değişmekle birlikte 10'un üzerinde özel muayenehane ile 30 civarında eczane tarafından yürütülmektedir. Şehirdeki en önemli sağlık kuruluşu olan Devlet Hastanesi 9 poliklinik ve 155 yatak kapasitesine sahiptir. Hastanede 7-8 uzman, 5 pratisyen ve 1 diş hekimi görev yapar. Şehirde ise çeşitli sağlık kuruluşları ve özel muayenehanelerde 8'i uzman, 20'si pratisyen ve 11'i diş hekimi olmak üzere 40'a yakın doktor ile 80 civarında hemşire bulunur. Birkaçı hariç özel çalışan hekimlerin tamamını resmî sağlık kuruluşlarında çalışanlar oluşturur.

Şehirdeki sağlık kuruluşları içerisinde sadece Devlet Hastanesi şehirle birlikte kırsal kesime de hizmet vermektedir. Sağlık ocakları ise şehre yakın bazı köyler ile şehir nüfusuna hizmet etmektedir. Zira kırsal kesimde de 6 sağlık ocağı bulunmaktadır. Ayrıca şehirde yer alan

özel doktorların yarısından fazlasını pratisyen hekimler oluşturduğundan, özel muayenehanelerin de kırsal kesim üzerinde büyük bir etkinliği yoktur.

Genel olarak Kilis'teki sağlık kuruluşları fakir ailelerin gittiği veya daha basit rahatsızlıklarda baş vurulan yerlerdir. Daha ciddi sağlık sorunları için ise; çeşitli tahlil laboratuvarları, ihtisaslaşmış resmî ve özel hastaneler ile uzman doktorların bulunduğu, çok yakında büyük bir merkez olan Gaziantep'e gidilmektedir. Hatta çok ciddi rahatsızlıklarda tıp fakültesi hastaneleri ve daha üst seviyede ihtisaslaşmış doktorların bulunmasına bağlı olarak zaman zaman Adana, Ankara ve İstanbul gibi şehirler de gidilmektedir. Nitekim Kilis Devlet Hastanesi'ne yılda 25.000'e yakın hasta başvurmakta olup, bunların % 87'sini poliklinik hizmetler, % 11'ini yataklı tedavi ve sadece % 2'sini ameliyat hizmetleri oluşturmaktadır. Dolayısıyla şehirdeki en önemli sağlık kuruluşu olan Devlet Hastanesi'nin de ihtisaslaşmış sağlık hizmetleri yönünden çok önemli bir işlevinin olduğunu söylemek güçtür.

Sonuç olarak Kilis'in kendi nüfusu ve etki bölgesindeki nüfus üzerinde sağlık fonksiyonu yönünden; uzamanlaşmış sağlık hizmetleri sunabilen sağlık kuruluşlarının çok yetersiz oluşu nedeniyle şiddetli bir çekiciliği bulunmamaktadır. Ayrıca şehirdeki resmî sağlık kuruluşları da çalışan nüfusun tüm kamu hizmetlerinde çalışanlar içinde sadece % 8'lik bir oran oluşturması da buna işaret etmektedir.

5.5- Ulaşım Fonksiyonu: Kilis'te 2400 civarında kişinin ulaşım sektöründe çalıştığını sanıyoruz. Buna göre sektörün toplam çalışan nüfus içindeki payı % 17,6 civarındadır. Şehirde ulaşım hizmetleri, karakteri itibariyle farklı iki tipe ayrılır. Bunlardan biri şehiriçi ile şehrin dışarıyla olan bağlantılarının oluşturduğu ulaşım faaliyetleri, diğeri ise şehrin çevresiyle olan bağlantılarından farklı olarak gelişen transit taşımacılıktır.

Kilis'in dışarıyla olan ulaşım bağlantılarının en yoğun olduğu şehir, 63 km. kuzeydoğusundaki Gaziantep'tir. Gaziantep'le olan ulaşım, 4 minibüs veya küçük otobüs firması aracılığıyla sağlanır. Bu firmalar, toplam 80 kadar olan minibüsleriyle Gaziantep-Kilis arasında, yaz-kış farklı olmak üzere, günde ortalama olarak 60 civarında sefer yaparlar. Ayrıca Gaziantep'teki bazı fabrikaların birkaç işçi servisi de Gaziantep-Kilis arasında günde bir sefer yapar.

İslahiye'ye çalışan 10 minibüsle günde 5 sefer yapılmaktadır. Aynı şekilde, çevre şehirlerden Kırıkhan, İskenderun, Osmaniye ve Antakya'ya günde bir sefer yapılır.

Şehirde bulunan 4 büyük otobüs firmasından ikisi Adana, Mersin, Ankara ve İstanbul'a günde 5 otobüs kaldırır. Diğer 2 firma ve yukarıdaki firmalardan birisi tarafından Halep-Kilis arasında her gün 4-5 otobüs çalıştırılır. Bu firmalardan ikisi, ayrıca Sovyetlerle Suriye arasındaki antlaşmalar gereği, Suriye'ye gidip dönen turistler için Halep-Kars arasında haftada bir sefer yapardı. Fakat bu seferler, Sovyetlerdeki yeni gelişmelere bağlı olarak, son iki yıldan beri kaldırılmıştır.

Şehir içi ulaşım ise 100 civarında ticarî taksi, çok sayıda motosiklet ile 4 belediye ve 6 halk otobüsü tarafından sağlanır. Belediye otobüsleri şehrin doğu ve batısındaki uzak mahalleler ile şehrin yakınındaki Oylum ve Öncüpınar köyleri arasında çalışır.

Böylece şehir içi ve şehirlerarası ulaşım için 40 civarında otobüs, 110 kadar minibüs veya küçük otobüs ve 100 ticarî taksi görev yapmaktadır. Bu ulaşım faaliyetinde çalışan araçlar sayısı da ulaşımda çalışan tüm araçların 1/5'ini oluşturmaktadır. Şehir içi ve şehirlerarası ulaşımda çalışanlar sayısı ise, ulaşım sektöründe çalışan tüm nüfusun 1/4'ü kadardır.

Şehrin çevresiyle olan bağlantılarını sağlayan ulaşım faaliyeti yalnızca şehir nüfusuna değil, aynı zamanda etki bölgesinde yaşayan nüfusa da hizmet vermektedir. Ancak Gaziantep ve İslahiye'ye civar olan bazı köyler, bu şehirlerle olan ulaşımını ya kendi otobüsleri veya komşu köylerdeki otobüslerle sürdürmektedirler.

Şehrin çevresiyle olan ulaşımdan farklı olarak ortaya çıkan diğer ulaşım faaliyeti ise, kamyon ve treylerle yapılan transit taşımacılıktır. Bu kamyonlar Gaziantep, Iskenderun, Mersin, İstanbul ve Avrupa ülkelerinden Habur sınır kapısı vasıtasıyla Irak ve diğer Ortadoğu ülkelerine çeşitli yükler taşırlardı. Körfez savaşı nedeniyle bugün büyük ölçüde sekteye uğramış olan bu ulaşım faaliyeti son zamanlarda yeniden canlanma eğilimindedir. Şehirde ulaşım sektöründe çalışan nüfusun 3/4'ünün bu taşımacılık faaliyetiyle uğraştığını sanıyoruz. Söz konusu taşımacılıkta kullanılan 1000 civarında kamyon ve treyler de tüm ulaşım faaliyetinde çalışan araçların 4/5'ini oluşturmaktadır. Zaten ulaşım sektöründe çalışan nüfus oranının böylesine yüksek olması da bu taşımacılık faaliyetinden kaynaklanmaktadır.

5.6- Tarım Fonksiyonu Verimli bir ova üzerinde yer almasına bağlı olarak kuruluş ve gelişmesini borçlu olduğu tarım fonksiyonu, Kilis'te hemen her devrede önemli olmuştur. Tarımsal fonksiyon 1960'lı yılların ortalarına kadar şehrin en önemli fonksiyonu olma özelliğini korumuş, ancak sözü edilen tarihten itibaren diğer fonksiyonlar ve özellikle ticaret fonksiyonunun daha ön plâna geçmesiyle nisbî olarak gerilemiştir. Kuşkusuz bu değişimde kaçakçılığa bağlı ticarî aktivite ve Öncüpınar sınır kapısının bir çıkış kapısı olarak öneminin artmasıyla oluşan transit ulaşımın büyük etkisi olmuştur.

Çalışan nüfusun % 21.2'sinin istihdam edildiği tarım sektörü hâlen şehirde ticaretten sonra en önemli faaliyet alanı durumundadır. Şehrin belediye sınırları içerisinde bulunan 86000 da.lık alanın 7910 da.ı veya sadece % 9.2'si yerleşilmiş olup, geriye kalan % 90.8'ini tarım arazileri oluşturur. Başka bir yaklaşımla belediye sınırları içerisindeki tarım arazisi (78096 da.) ilçedeki tüm tarım arazisininin % 10.5'ini meydana getirir. Araştırma sahası kırsal kesiminde köy başına düşen tarım arazisi 6160 da. olduğuna göre, şehre ait tarım arazisi yaklaşık 13 köyün tarım arazisi kadardır. Ayrıca belediye sınırları dahilinde kalan saha, hemen hemen tamamen Kilis Ovası üzerinde yer aldığından, tüm ilçenin en verimli tarım arazisi durumundadır. Keza ilçede sulanan tarım arazisininin de önemli kısmını bu araziler oluşturur.

Şehre ait olan tarım arazilerinde zeytincilik, bağcılık, tahıl ve bahçe tarımı yapılmaktaysa da bunlar içinde tarım fonksiyonu ve ekonomik bakımdan en önemlisi bahçe tarımıdır. Hâlen şehirde 300'e yakın bahçede 500 kadar aile bahçecilikle uğraşmaktadır. Bahçe ziraati yoğun ve sürekli bir uğraşı gerektirdiğinden, bahçecilik yapanlar sadece bu faaliyetle meşgul olmaktadırlar. Oysa zeytincilik ve bağcılıkta kısa sürelerle yılda birkaç kez uğraşılması yeterli olduğundan, bu araziler başka sektörlerde çalışanlara da ait olabilmektedir. Dolayısıyla şehirde hangi sektörde çalışırsa çalışsın birçok ailenin bağ ve zeytinliği bulunmaktadır. Şehrin bir tarım kasabasından gelişmesine de bağlı olarak, bağ ve

zeytinlikler tarım dışında çalışan kişilerin bir kısmına babasından kalmıştır. Ayrıca üzümün olgunlaştığı devrede kurutmalık üzümleri sermek ve daha çok sayfiye amacıyla bir hafta veya 10 günlüğüne bağlara göçme şehir halkının geleneği olduğundan, şehirde bağ ve zeytin arazisine sahip olmak bir ihtiyaç haline gelmiştir. Bu yüzden sözü edilen arazilerin ne kadarının tarımla geçinenlere ait olduğunu belirlemek mümkün olmamaktadır.

Bunun yanında birçok aile şehirde oturduğu halde hâlâ köylerindeki arazilerini işleyerek geçinmektedirler. Ayrıca şehirde tarım işçiliğiyle hayatlarını sürdüren aileler de vardır.

Tarımsal fonksiyon içerisinde hayvancılığın payı ekme-dikme faaliyeti kadar olmamakla birlikte yine de önemlidir. Şehirde büyük çoğunluğu fonksiyonsuz olmakla birlikte 600 civarında ahır ile dış mahallelerde 15'e yakın hayvan çiftliği bulunur ve 200'ün üstünde aile hayvancılıkla geçinir.

5.7 Sanayi Fonksiyonu: Çalışan nüfusun % 18.4'ünün istihdam edildiği sanayi sektörü, şehirdeki tüm iş yerlerinin % 28.1'ine sahip olup, faal nüfus içindeki payı itibariyle genel hizmetler ve tarımdan sonra üçüncü sırada gelir. Kilis'te sanayi genellikle yörede üretilen tarımsal ürünlerin değerlendirilmesine yönelik 5-6 küçük fabrika ile çok sayıda basit imalâthane ve atelye tipi sanayi veya zanaatlardan meydana gelir. Şehirde bulunan 923 sanayi iş yerinden 160 (% 17.3) kadarını zeytinyağı preshaneleri, pekmezhaneler, bunlara kap üreten ahşap ve teneke kutu imalâthaneleri, Tekel suma fabrikası, Günaş zeytinyağı tesisi, sabun imalâthaneleri, un fabrikası, bulgur imalâthaneleri, değirmenler ve briket-karo imalâthaneleri gibi yöresel ürünleri işleyen sanayi iş yerleri oluşturur. Ancak bu tesisler büyüklükleri itibariyle en kapasiteli olanlardır. Zira fabrika niteliğindeki tesislerden 2'si (Hisçelik Haddecilik ve Bediroğlu Jüt Sanayi) hariç tamamı bu şekildedir.

Zeytine dayalı sanayi iş yerlerinden belediyeye ait Günaş zeytinyağı tesisi dışındakiler özel şahıslara ait, tane zeytinden yağ elde edilmesini sağlayan basit, natürel zeytinyağı presleridir. Sayıları 50 civarında olan bu tesislerde daha çok şehir ve yakın köylerde üretilen zeytinler işlenir. Aynı tesisler köylerde de mevcut olduğundan, şehrin bu sanayi faaliyeti yönünden etki bölgesine bir hizmet sunduğu söylenemez.

Zeytin gibi yörenin geleneksel ürünlerinden olan üzüme bağlı olarak gelişen endüstri tesisleri ise, Tekel Suma Fabrikası ile pekmez imalâthaneleridir. Tekel Suma Fabrikası yörede üretilen üzümleri değerlendiren en önemli kuruluş olup, hem yaş, hem de kuru üzümü hammadde olarak kullanılır. 1960'lı yılların başında kurulmuş olan tesis, 1962-65 yılları arasında şarap üretmiş, fakat pazar sorunu yüzünden şarap üretimine son vermiştir. Tesis hâlen suma üretiminde bulunmaktadır. Teknolojik olarak rakı üretimi, yaş veya kuru üzüm -şıra-suma-rakı zincirini içermektedir. Başka sözle suma, fermantasyona uğratılmış şıra veya rakının bir ön maddesidir. Tesiste üretilen suma Gaziantep Tekel İçki Fabrikası veya diğer içki fabrikalarına gönderilmekte ve bu tesislerde rakıya dönüştürülmektedir.

Üzümü hammadde olarak kullanan diğer bir sanayi kolu da, pekmez imalâthaneleridir. Yörede üretilen üzümlerin bir bölümü kuru olarak bu imalâthaneler tarafından satın alınmakta ve pekmez yapımında kullanılmaktadır. Şehirde yer alan 35 kadar imalâthanede üretilen

pekmezler çoğunlukla diğer şehirlere pazarlanmaktadır. Pekmez imalâthaneleri sadece şehirde bulunduğu için, şehir bu bakımdan kırsal kesime de hizmet vermektedir.

Üzüm ve zeytinde olduğu gibi tahıl üretimine bağlı olarak da bir un fabrikası ile 20'ye yakın bulgur imalâthanesi ortaya çıkmıştır. Aynı durum zeytine dayalı olarak gelişen sabun imalâthaneleri için de geçerlidir. Ayrıca pekmez ve zeytinyağı üretiminin kap ihtiyacını karşılamak amacıyla da 30 kadar teneke ve ahşap kutu imalâthanesi gelişmiştir.

Zeytinyağı ve pekmez imalâthaneleri tarımsal üretime bağlı olduklarından, sezonluk faaliyet gösteren küçük tesislerdir. Pekmezhaneler Ekim-Ocak arası 3 ay ve Nisan'da da 1 ay olmak üzere yılda toplam 4 ay çalışmakta olup, her bir iş yeri 3-4 işçi çalıştırmaktadır. Zeytinyağı imalâthaneleri ise daha kısa bir süre çalışmaktadırlar. Çünkü tane zeytinin asit oranı yükselerek kalitesi düştüğünden 1 ay veya en geç 45 gün içerisinde işlenmesi gerekmektedir.

Sanayi faaliyetleri içinde ikinci önemli grubu, motorlu araç tamiri ile ilgili iş yerleri oluşturur. Bu grup içinde yer alan iş yerlerinin tüm sanayi iş yerleri içindeki payı % 28,9 (267 adet) kadardır. Hâlen ilçede yaklaşık 12 bin civarında motorlu araç vardır ve buna şehir içi ulaşımda büyük çoğunlukla kullanılan motosikletler dahil değildir. Dolayısıyla bütün bu araçların tamir ve bakımı, sözü edilen tesislerde yapılmaktadır. Her ne kadar Gaziantep bu tür sanayi faaliyetleri yönünden fazlaca gelişmişse de Kilis, etki bölgesi ve kendi nüfusunun ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Ayrıca Kilis üzerinden geçen Gaziantep-Halep ve Gaziantep-Antakya karayolları şehre fazla önemli olmasa da bir transit karakteri kazandırmıştır. Örneğin 1988 yılı içinde Öncüpınar sınır kapısından 8000'e yakın araç giriş-çıkış yapmıştır. Bu nedenle şehirdeki motorlu araç tamiri ile ilişkili iş yerleri transit araçların acil ihtiyaçlarını da karşılamaktadır.

Bu iki grup dışındaki sanayi faaliyeti ise, genellikle şehrin ve etki bölgesinin ihtiyaçlarına yönelik hizmetler sunan zanaatlarla ilgili iş yerlerinden oluşur. Bu tür iş yerlerinin sayısı 466 civarında olup, tüm iş yerleri içindeki oranı % 50,5'i bulmaktadır. İçlerinde iş yeri çokluğu itibarıyla önde gelenleri sırasıyla; terziler, fırınlar, marangozlar, demirciler, yorgancılar, hızar atelyeleri, mobilyacılar ve yemenicilerdir (Tablo 5).

5- Şehir İçi Fonksiyon Sahalarının Dağılışı: Daha önce de belirtildiği gibi Kilis XVI. yüzyıl sonunda oluşan ve kabaca dairesel bir forma sahip olan tarihî çekirdek etrafından; ova üzerinde yer alması nedeniyle her yönde gelişerek Cumhuriyet devri öncesine kadar bu dairesel şeklini muhafaza etmiş olan bir şehirdir. Bu nedenle iş ve ticaret sahası, tarihî çekirdek içerisinde yer alan sokaklar ve bu nüveyi çevre şehirlerden gelen yollara bağlayan birkaç caddeden meydana gelmiştir. Bunlardan doğu-batı uzanışlı Cumhuriyet caddesi Gaziantep asfaltıyla, kuzeybatıdan gelerek bu caddeye verév birleşen Murtaza caddesi ise İslahiye asfaltıyla iş ve ticaret sahasının bağlantısını sağlar. Böylece yüksek ticarî aktivite gösteren yerlerin tarihî çekirdek ve çevre ile olan ulaşım bağlantılarının kontrolünde geliştiği söylenebilir (Şekil 6).

Tablo 5

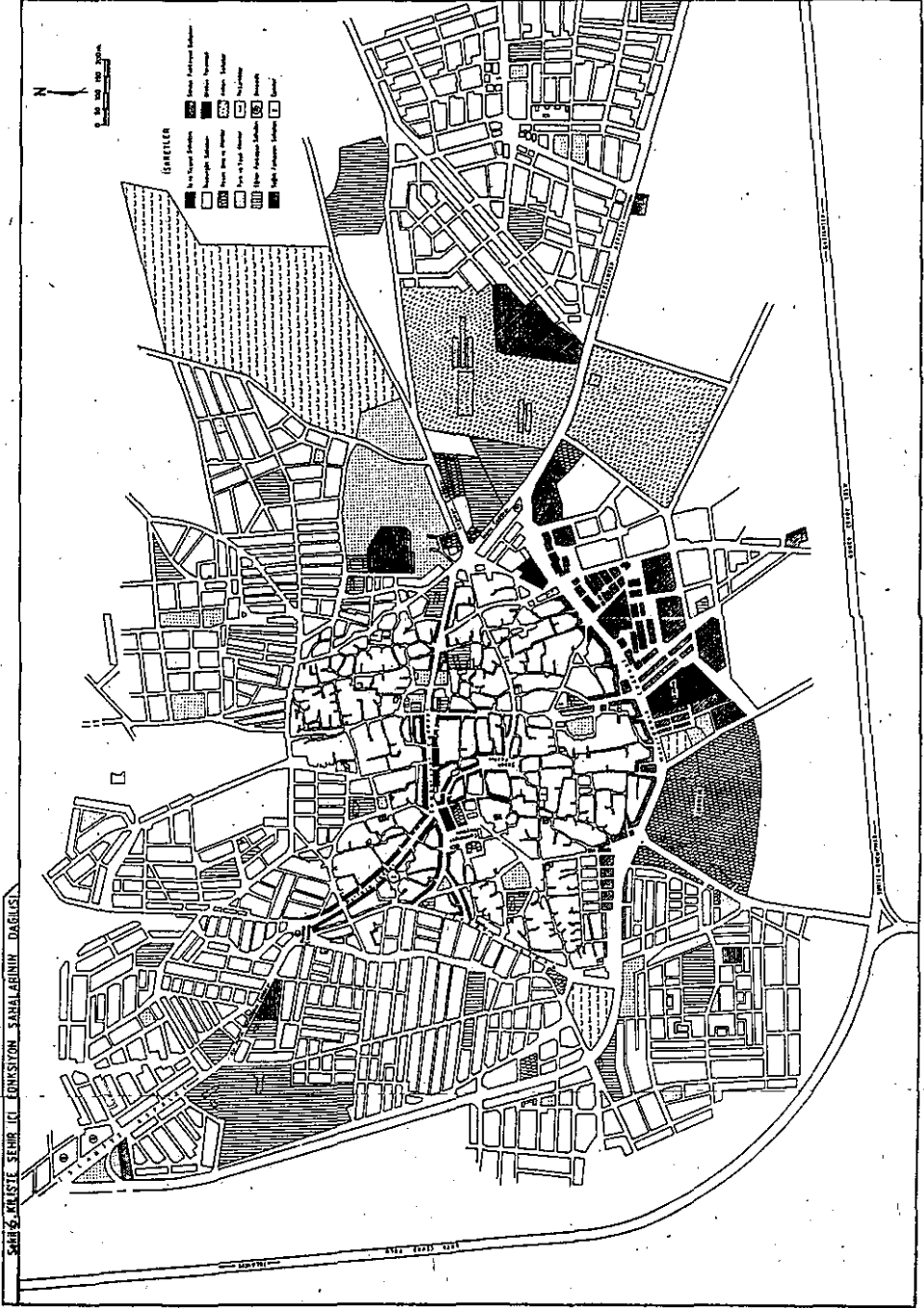
Kilis Şehrinde Sanayi İşleri Sayısı (1990).

İş Yeri Türü	İş Yeri Sayısı	İş Yeri Türü	İş Yeri Sayısı
Tamirci	199	Un Değirmeni	6
Terzi	114	Atelye	6
Fırın	91	Bobinaççı	5
Marangoz	71	Zembilci	4
Demirci	4	Ekmek Fabrikası	4
Zeytinyağı İmalâthanesi	50	Dokumacı	3
Yorgancı	43	Plastik İmalâthanesi	3
Hızır Atelyesi	37	Anahtarçı	2
Pekmez İmalâthanesi	35	Profilci	2
Mobilyacı	26	Sobacı	2
Tenekeci	23	Sabancı	2
Bulgur İmalâthanesi	20	Semerci	2
Kaportacı	20	Mozayikçi	2
Oto Elektrikçi	12	Diğerleri	16
Briket-Karo İmalâthanesi	11	Toplam	928
Sabun-Deterjan "	10	FABRİKALAR	
Oto Boyacı	10	Tekel Suma Fabrikası	
Tornacı	8	Bediroğlu Jüt Sanayi	
Yemenici	8	Hişçelik Haddecilik Sanayii	
Kaynakçı	8	Günaş Zeytinyağı Sanayi	
Küleççi	7	Mercimek Fabrikası	
Oto Döşemeci	7	Halı Fabrikası	

Kaynak: D.İ.E. 1990 Binalar Cetveli ham verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Hemen tamamen ticarî iş yerlerinin yer aldığı Murtaza caddesinde toptan ticaretten perakende ticarete; günlük ihtiyaçlara hizmet eden iş yerlerinden periyodik ve uzun vadeli ihtiyaçlara yönelik iş yerlerine ve lüks tüketim maddeleri satan dükkânlardan, hizmet iş yerlerine kadar çok çeşitli dükkânlar bir arada bulunur. Çok daha önemli ve daha uzun olan Cumhuriyet caddesinde de Murtaza caddesinde olduğu gibi farklı mallar satan dükkânlar ile hizmet amaçlı iş yerleri yan yanadır. Ancak caddenin Cumhuriyet meydanından Maarif kıraathanesine (Ak tur) kadar olan orta bölümü ticarî yoğunluğunun yüksek olması ve iş yerleri arasında gruplaşmanın görüldüğü kısmı oluşturması bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Kuşkusuz bunun en önemli nedeni, 1980 öncesinde etkisi tüm yurt çapında yayılmış olan kaçak eşyaların satıldığı pasaj dükkânlarının burada yer almasıdır. Bu kısımda herbirinde 10 ile 70-80 dükkânın yer aldığı 20'nin üzerinde (22) pasaj bulunur. Zemin katlarıyla birlikte genellikle iki katlı olan bu pasajlardaki küçük dükkânlarda çok çeşitli yabancı kökenli mallar satılırdı. Geçmişe göre büyük ölçüde zayıflamış olsa da işlevlerini hâlâ sürdüren ve geçmişte fiyatları çok yüksek olan bu dükkânların arasına son yıllarda yorgancı, kasetçi, atarici gibi farklı dükkânlar ile az sayıda boş dükkân da katılmıştır. Caddenin ticarî aktivitesi özellikle Maarif kıraathanesinden itibaren doğuya doğru gittikçe zayıflar. Zira caddenin bu kısmında, yan yana yazlık ve kışık kısımlarıyla 4 tane çay bahçesi (Maarif, Emirgân, Aysecik ve Karşısında 7 Aralık) bulunur. Daha doğuda Postane ve Kız Meslek Lisesi'nin yer alması, aynı şekilde caddenin batı ucuna güneyden; yönetim fonksiyon bölgesi olarak oldukça belirginleşmiş olan Cumhuriyet meydanının bağlanmasıyla, ticarî iş yerleri arasına resmî nitelikli birkaç bina karışırsa da bu, caddenin hemen tamamen ticaret sahası oluşuna gengel teşkil edecek derecede değildir.

Bu iki cadde dışında iş ve ticaret sahası, Cumhuriyet caddesinin orta kısmına güneyden bitişen ve bu caddeye açılan tarihî doku içerisinde sonradan oluşturulmuş veya genişletilmiş çok sayıda küçük cadde ve sokaktan oluşur. Bunlar; Dolap Pazarı caddesi, Sabah Pazarı caddesi, Odun Pazarı caddesi, İslâm Bey caddesi ile Paşa Hamamı Sokak, Belediye Çarşısı sokak, Küçük Çarşı sokak, Hattat Hoca sokak, Attar Nafi sokak, Arasa çarşısı ve Sabah pazarı çevresinden ibarettir. Başka bir anlatımla kuzeyde Cumhuriyet caddesi, doğuda Dolap Pazarı caddesi, güneyde Odun pazarı caddesi ile batıda Cumhuriyet meydanı arasında kalan sahadan meydana gelir (Şekil 6). Bu kısımda da ticarî iş yerleri karma olarak bulur. Yani dükkânlar arasında belirgin bir gruplaşmadan söz etmek mümkün değildir. Bununla birlikte küçük ölçülü gruplaşmaların görüldüğü kısımlar da mevcuttur. Örneğin kuyumcular Paşa Hamamı sokağının üst kısmında; konfeksiyoncu, tuhafiyeci, manifaturacı, gömlekçi, düğmeci, iplikçi ve yüncü-orloncu gibi giyimle ilgili eşya satan dükkânlar aynı sokağın alt kısmında, terziler daha çok Belediye Sarayı sokakta toplanmıştır. Merkezî kısımda kurulmuş olan Sabah pazarı şehir hayatında özel bir yere sahiptir. Halkın bakkallar ve tablacılar dışındaki bütün günlük sebze ve meyve alış-verişlerini buradan yaptığı pazar, aynı zamanda şehirdeki tek sebze ve meyve pazarıdır. Çoğunlukla geleneksel ihtiyaçları karşılayan yemenici, zembilci, sabahçı, semerci, zahirci, demirci, tenekeci, kilimci, marangoz ve nalbant gibi dükkânların yer aldığı Odun Pazarı caddesi, tarihî yaşantının korunduğu kısımdır. Yukarıda belirtilen sahalardan başka Şehitler Abidesi caddesi, Cumhuriyet caddesini Nemika caddesine bağlayan Topaloğlu sokak, Nemika caddesinin üst kısmı ve Nemika çeşmesinin yer aldığı meydanı çevresi, ticari faaliyetin azalmakla birlikte devam ettiği kısımlardır (Şekil 6).

Şehrin iş ve ticaret sahası büyük ölçüde değişikliği uğratılmıştır. Birçok dükkân istimlak edilmiş, tarihî çekirdek içerisinde çok sayıda cadde genişletilmiş, eski cami, han ve binalardan bazıları yıkılarak yerlerine iş yerleri, pasajlar ve apartmanlar yapılmıştır. Bugün yüksek ticarî aktivite gösteren yerler hep çok katlı (5-6, hatta 7-8 katlı) apartmanlarla doludur ve altları iş yeri olan bu apartmanların üst katları çoğunlukla ikametgâh olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla büyük şehirlerin bir karakteristiği olan merkezî iş semti ile ikametgâh alanları henüz birbirinden ayrılmamış olup, bu yönüyle Kilis, küçük ve orta büyüklükteki şehirlerin özelliğini yansıtmaktadır.

Cumhuriyet caddesinin batı ucuna güneyden bitişen Cumhuriyet meydanı çevresi, şehrin yönetim fonksiyon bölgesi olarak oldukça belirginleşmiş kısımdır. Adliye, Belediye, Askerlik Şubesi, Halk Eğitim Merkezi ve iki yıl öncesine kadar Hükümet binası gibi yönetimle ilgili kuruluşlar, resmî işlerle ilgili iş yerleri (avukat yazıhaneleri, muhasebeciler, arzuhalçiler vs.), çeşitli meslek kuruluşları (Ticaret ve Sanayi Odası, Ziraat Odası, Çiftçi mallarını Koruma Başkanlığı, Şoförler Cemiyeti, Esnaf Kefalet Kooperatifi, sendikalar) ile bankaların bir kısmı hep bu meydan çevresinde toplanmıştı. Ayrıca eskiden beri resmî bayram ve kutlamaların da yapılageldiği bu meydan, yönetim fonksiyonunun büyük ölçüde merkezileştiği bir yerdi. İlk defa 1925 yılında bir kervansarayın yerine hükümet konağının yapılması, daha sonra Belediye ve diğer resmî binaların da yer almasıyla oluşan bu merkez, 1989 yazında hükümet binasının şehrin doğu kısmında, Cumhuriyet caddesinin doğuya doğru devamı durumundaki Akpınar caddesine taşınmasıyla parçalanmıştır. Ancak henüz yeterli zamanın geçmemesi, daha da önemlisi, yeni hükümet binası çevresinin daha önce birçok resmî ve sosyal amaçlı bina (Endüstri Meslek Lisesi, Atatürk Ortaokulu, Hacı Cümbüş camii, Müftülük, Özel İdare Müdürlüğü, Çamlık, Asrî Mezarlık ve askerî binalar) tarafından doldurulmuş bulunması, burada oluşacak yeni bir gruplaşmayı da engellemektedir. Bununla birlikte Özel İdare Müdürlüğü, Müftülük, birçok arzuhalci ve bir fotoğrafçıdan oluşan küçük ölçülü bir gruplaşma mevcuttur (Şekil 6).

Kuşkusuz resmî kuruluş ve kamu hizmeti gören binaların tamamı bu iki sahada yer alanlardan ibaret değildir. Özellikle okullar ve sağlık kuruluşları şehrin çeşitli kısımlarına dağılmış durumdadır. Ancak çoğunlukla gruplaştıkları yerlerden birisi Kız Yetiştirme Yurdu, Kız Öğretmen Okulu, Anadolu Lisesi, Selahattin İyigün ilkokulu ve 1 no'lu Sağlık Ocağı'nın yer aldığı, şehrin kuzeybatısında Nemika çeşmesi çevresindeki meydanı İslahiye asfaltına bağlayan Ali Metin Dirimtekin caddesidir. Benzer bir durum, şehrin güneybatı kısmında da mevcuttur. Meteoroloji, Orman İşletme Müdürlüğü, Bölge Trafik, Cezaevi, İtfaiye, 2 no'lu Sağlık Ocağı, Tarım Kredi Kooperatifleri Birliği, Fidanlık Müdürlüğü gibi kamu kuruluşları ve İmam-Hatip Lisesi, Kilis Lisesi, ilkokul, dinî tesisler ve öğrenci yurdu gibi bazı eğitim kurumları bu kısımda yer alır. Aynı özellik şehrin doğu kısmında, Cumhuriyet caddesinin doğu kısmı ile İnönü caddesi boyunca da görülür. Bu kısımda Gümrük Müdürlüğü, askerî tesisler, Tekel İdaresi, Endüstri Meslek Lisesi ve Atatürk Ortaokulu bulunur. Böylece, çoğunlukla resmî ve umumî bina ve kuruluşlar merkezî kısımda bulunan Cumhuriyet Meydanı çevresi ile şehrin 1960'lı yıllardan sonra oluşan doğu, kuzeybatı ve güneybatı kısımlarında gruplaşmıştır. Doğru kısımda Çamlık içerisinde nisbeten yüksekçe bir tepe üzerinde kurulan Devlet Hastanesi ise oldukça uygun bir konuma sahiptir (Şekil 6).

Daha önce de belirtildiği gibi, Kilis'te sanayi yöresel ürünlerin değerlendirilmesine yönelik birkaç fabrika ile çok sayıda zeytinyağı, pekmez, bulgur, sabun-deterjan, briket-karo imalâthaneleri ile oto tamiri ve küçük sanayi ile ilgili diğer iş yerlerinden oluşur. Bunlardan küçük sanayi iş yerleri dışındakiler şehrin çeşitli kısımlarında dağınık olarak bulunmaktadır. Nisbeten büyük sayılabilecek fabrika niteliğindeki birkaç tesis ise şehrin dış semtlerinde yollara yakın konumlarda kurulmuşlardır. Örneğin Tekel Suma Fabrikası, Günaş Zeytinyağı tesisleri, Bediroğlu Jüt Sanayi ve Hisçelik, Gaziantep asfaltı; Sedef Un Fabrikası ise İslahiye asfaltı kenarında yer almıştır. Özellikle oto tamiri ile ilişkili iş yerleri, demirci, kaynakçı, tornacı, huzar atölyeleri ile marangozlar ve brikethanelerin bir kısmı gibi küçük sanayi iş yerleri ise büyük çoğunlukla şehrin sanayi bölgesi olarak belirmiş olan Mercidabık caddesi çevresinde toplanmıştır (Şekil 6).

Dış şehirlerle olan ulaşım, Cumhuriyet caddesindeki otobüs-minibüs firmaları ve Mercidabık caddesindeki Belediye garajı vasıtasıyla sağlanır. Ulaşım bağlantılarının en yoğun olduğu Gaziantep'e çalışan 4 minibüs firmasının 3'ü Cumhuriyet caddesinin ticarî aktivitesi en yüksek olan orta kesiminde, 1 tanesi de Cumhuriyet meydanında yer alır. Cumhuriyet caddesinin batı kısmı İslahiye ve Kırkhan'a çalışan minibüslerin bulunduğu yerdir. Şehrin sanayi bölgesi olan Mercidabık caddesindeki Belediye garajı ise, uzak şehirler ve Halep'le olan ulaşımın düğümlendiği kısımdır. Ayrıca doğu kesimdeki köylere çalışan otobüsler de bu garajda dururlar. Sahanın kuzey ve batısındaki köylere kalkan otobüslerle şehrin kuzeybatısında, Nemika çeşmesi çevresinde dururlar.

İkametgâh sahalarına gelince; büyük şehirlerde olduğu gibi merkezi iş semti ile ikametgâh sahaları birbirinden ayrılmadığından, başka sözle, iş ve ticaret sahası da aynı zamanda ikamet alanı olduğundan, şehirde ikamete hizmet eden bölüleri belirlemek zordur. Bununla birlikte mahallelerin ikamet, ticaret veya sanayi alanı olarak önemlerini belirlemek zordur. Bununla birlikte mahallelerin ikamet, ticaret veya sanayi alanı olarak önemlerini belirlemek bakımından, ikamete hizmet eden ya da iş yeri olarak kullanılan konutlar oranının tesbiti bir dereceye kadar fikir verebilmektedir. Bahçeler hariç şehirde yer alan 34 mahallenin 26'sında iş yerleri oranı % 25'in altında, 4'ünde % 25-50 arasında ve yine 4'ünde ise % 50'nin üzerindedir. Oranı % 25'in altında olan mahallelerin tamamen ikametgâh alanı olduğu söylenebilir. Bu mahallelerde günlük ihtiyaçlara hizmet eden bakkal, kasap, fırın vs. ile bazan dağınık birkaç sanayi iş yeri de bulunabilmektedir. İş yerleri oranı % 25 ile 50 arasında olan Mollahamit, Mihlali, Kalaycılar ve Meşhetlik, ticaret veya sanayi iş yerlerinin bulunduğu caddelerin bir kısmını içine alan mahallelerdir. Örneğin sanayi-iş yerlerinin yoğunlaştığı Mercidabık caddesinin kuzey kısımları Mollahamit ve Mihali mahallerinde kalır. Aynı şekilde Kalaycılar mahallesi Cumhuriyet caddesine komşudur. Meşhetlik ise tarihi doku içerisindeki iş ve ticaret sahasının bir kısmını oluşturan Odun Pazarı caddesi ile Sabah Pazarının güneyini kapsar (Tablo 6).

Buna karşılık iş yerleri oranı % 50'nin üzerinde olan mahallelerden Büyükkütah, Cumhuriyet caddesinin, iş yerlerinin en yoğun olduğu orta kısmını; İnnaplıkütah, tarihi çekirdek içerisindeki iş ve ticaret sahasının büyük kısmını oluşturur. Tekye mahallesi, idarî fonksiyonun büyük ölçüde yoğunlaştığı Cumhuriyet meydanı çevresi ile tarihi nüve içerisindeki iş yerlerinin bir kısmını kapsar. Yavuz Sultan Selim ise sanayinin yoğunlaştığı mahalledir. Böylece Mollahamit, Mihali, Kalaycılar ve Meşhetlik'i ikamet sahaları ile iş yerlerinin karışık olarak

bulunduğu mahalleler; Büyükkütah, Innaphkütah, Tekye ve Yavuz Sultan Selim'i ise, ikamet bölgesi olarak fazla önem taşımayan mahalleler şeklinde değerlendirmek mümkündür (Tablo 6).

Tablo 6

Kilis'te İkamet Konutu veya İş Yeri Oranlarının Mahallelere Göre Dağılışı.

Mahalle Adı	İkamet Konutu Sayısı	%'si	İş Yeri Sayısı	%'si
Tamamen İkamet alanı olan mahalleler				
Helvacıoğlu	23	100.0		
Okçular	190	97.9	4	2.1
Karaali	179	95.2	8	4.3
Nacaroğlu	101	95.3	5	4.7
Tırıklı	297	94.2	15	4.8
Hacıgümüş	55	94.8	3	5.2
Demirciler	1450	92.0	120	7.6
Hindioğlu	144	91.7	12	7.7
Albay İbrahim Karaoğlu	340	88.6	32	8.3
Bölük	1366	89.8	135	8.9
Deveciler	1842	90.0	195	9.5
Aşit	658	88.9	72	9.7
Abdiyoğlu	125	88.7	15	10.6
Nurettin	80	88.9	10	11.1
Hacıilyas	30	85.7	4	11.4
Aslan	215	87.4	30	12.2
Çaylak	137	85.6	20	12.5
Şihlar	206	86.6	30	12.6
Yenimahalle	156	85.2	25	13.7
Tabakhane	60	83.3	10	13.9
Ebülula	156	81.7	30	15.7
Şhabdullah	2713	83.5	515	15.8
Vaiz	235	81.9	48	16.7
Ketenciler	104	80.6	22	17.1
Şehit sakıp	335	76.3	101	23.0
İkamet-Ticaret (Sanayi) karışık				
Hakverdi	97	75.8	30	23.4
Mihali	257	72.6	95	26.8
Kalaycılar	52	57.8	36	40.0
Mollahamit	159	55.2	129	44.8
Meşhetlik	120	53.8	101	45.3
İkamet Alanı Olarak Fazla Önem Taşımayan Mahalleler				
Innaplıkütah	125	46.6	142	53.0
Yavuz Sultan Selim	149	38.5	235	60.7
Tekye	239	29.2	570	69.6
Büyükkütah	124	20.3	485	79.4
Toplam	12519	78.8	3284	20.4

Kaynak: D.İ.E. 1990 Binalar Cetveli ham verilerinden yararlanılmıştır.

İkamete hizmet eden mahallelerden, Cumhuriyet öncesi devrede de mevcut olup, hâlen dış semt olarak gelişmeleri devam eden Deveciler, Demirciler, Şıhabdullah ve Bölük, daha çok köylerden göçen aileler tarafından doldurulmuştur. Son 25-30 yıldan beri gelişen Albay İbrahim Karaoğlanoğlu mahallesi ise, genellikle şehrin yerli halkı tarafından oluşturulmuştur.

Şehirdeki farklı kullanış alanları içerisinde halkın eğlenme ve dinlenme ihtiyacı açısından park ve yeşil alanların da büyük önemi vardır. Hâlen şehirde 10 kadar park ve yeşil alan bulunuyorsa da bunlardan, şehrin doğu kısmında yer alan Çamlık Parkı dışındakiler küçük iskân boşlukları şeklindedir ve halkın dinlenmesinde fazlaca bir öneme sahip değildirlir. Ancak şehrin en önemli caddesi (Cumhuriyet) üzerinde bir arada 4 tane çay bahçesinin bulunuşu az rastlanan, sevinçirici bir durumdur. Ayrıca toplu ve sıkışık bir yapı gösteren şehrin hemen her yerinden en geç 15-20 dakikada kırsal alanlara ulaşılır ve zaten hangi meslekten olursa olsun halkın çoğunluğunun bağ, bahçe veya zeytinliği vardır. Üzümün olgunlaştığı devrede bağlara göç, şehir halkının çoğunluğunun vazgeçemediği bir ihtiyaçtır. Bu nedenle Kilis'te park ve yeşil alanlar yeterli olmamakla birlikte, bu konuda büyük bir eksikliğin olduğu da söylenemez.

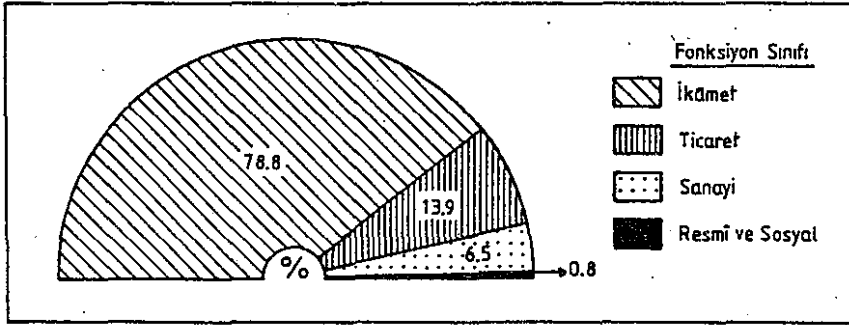
Şehirde çeşitli kullanışlara hizmet eden toplam 19418 konuttan boş ve inşa halindeki ev ve dükkânlar çıkarıldığında, geriye işlevini sürdüren 16153 konut kalır. Bu konutları fonksiyonel özelliklerine göre gruplandırdığımızda 4/5'ine yakın bir kısmını ikamete hizmet eden konutların, 1/5'ini ise iş yerlerinin oluşturduğu dikkati çeker. İş yerlerinin % 71,9'ü ticarî, geriye kalanı da endüstriyel amaçlıdır. resmî ve sosyal nitelikli binalar oranı ise % 1'den azdır. Bu binaların çoğunluğunu resmî daireler, daha azını da camiler, öğrenci yurtları ve okullar oluşturur (Tablo 7, Şekil 7).

Tablo 7

Kilis'te Konutların Fonksiyonel Özelliklerine Göre Dağılışı.

Fonksiyon Sınıfı	Konut Sayısı	% si
İkamet	12 729	78.8
Ticaret	2 240	13.9
Sanayi	1 048	6.5
Resmî ve Sosyal	136	0.8
Toplam	16 153	100.0

Kaynak: D.İ.E. 1990 Binalar Cetveli ham verilerinden yararlanılmıştır.

Şekil 7- Kilis Şehrinde Konutların Fonksiyonlarına Göre Dağılışı.

Kaynakça

- CANART, M., 1960, The Encyclopaedia of Islam, Vol. V, Leiden.
- CUINET, V., 1891, La Turquie d'Asie, II. C., Paris.
- ÇİNER, R., 1958, Gaziantep Çevresinde Paleolitik Buluntuları, Ankara Üniv. DTCF Der., Cilt XVI, Sayı 3-4, Ankara.
- DARKOT, B., 1967, İslam Ansiklopedisi, Kilis Maddesi, 6. Cilt, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- DOĞANAY, H., 1983, Erzurum'un Şehrsel Fonksiyonları ve Başlıca Planlama Sorunları (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), Atatürk Üniversitesi Fen-Edeb. Fak. Coğrafya Bölümü, Erzurum.
- GOOTMAN, J., 1976, Şehrsel Merkeziyetin Gelişmesi (Çev. N. Özgüç), İstanbul Üniv. Yay. No: 2087, Coğ. Enst. Yay. No: 80, İstanbul.
- GÖNEY, S., 1977, Şehir Coğrafyası, Cilt I İstanbul Üniv. Edeb. Fak. Yay. No: 2274 Coğ. Enst. Yay. No: 91, İstanbul.
- GÜNER, I., 1991, Iğdır Ovası ve Çevresinin Beşeri Coğrafyası, Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Coğrafya Anabilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- KARA, H., 1989, Cumhuriyete Kadar Çukurova Nüfusu, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Coğrafya Araştırmaları Dergisi, Cilt I, Sayı I, Ankara.
- KARABORAN, H.H., 1987, İslahiye ve Hassa'da Şehrsel Fonksiyon Açısından Nüfusun Gelişmesi-Dağılışı ve Şehirleşme Hareketleri, Fırat Üniv. Dergisi (Sosyal Bilimler), C.2, Elazığ.
- KARABORAN, H.H., 1990, Merkezi Yer Olarak İslahiye ve Hassa. Fırat Üniv. Der. (Sosyal Bilimler), Cilt: IV, Sayı 2, Elazığ.
- KARABORAN, H.H., 1989, Şehir Coğrafyası ve Şehrsel Fonksiyonlar, Fırat Üniv. Dergisi (Sosyal Bilimler), Cilt: 3, Sayı 1, Elazığ.
- KINAL, F., 1958, Karkamış Şehri Tarihi Hakkında, Ankara Üniv. DTCF. Dergisi, Cilt: 16 Sayı 3-4 Ankara.
- KONYALI, I.H., 1968, Abideleri ve Kitabeleri ile Kilis Şehri, Fatih Matbaası, İstanbul.
- KÖKTEN, K., 1952, Anadolu'da Prehistorik Yerleşme Yerlerinin Dağılışı Üzerinde Bir Araştırma, Ankara Üniv. DTCF. Dergisi, Cilt 10, Sayı: 3-4, Ankara.
- ÖZGEN, E., 1987, Bir Höyükün Ölümü: Oylum Höyük, Gaziantep Tarihi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu Bildirileri, Gaziyurt Matbaası, Gaziantep.
- ÖZGEN, E. - CARTER, E., 1989, Oylum Höyük 12. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara.
- TOLUN-DENKER, B., 1970, Balıkesir Ovasında Yerleşme ve İktisadi Faaliyetler, İstanbul Üniv. Edeb. Fak. Yay. No-1530., Coğ. Enst. Yay. No: 59, İstanbul.

- TOLUN-DENKER, B., 1976, Şehir İçi Arazi Kullanılışı, İstanbul Üniv. Edeb. Fak. Yay. No: 2054, Coğ. Enst. Yay No: 83, İstanbul
- TUNCEL, M., 1973, İzmit Şehri ve Yayılış Sahası, İstanbul Üniv. Coğ. Enst. Dergisi, Cilt 10, Sayı 18-19, İstanbul.
- TUNCEL, M., 1974-77, Türkiye'de Yer Değiştiren Şehirler Hakkında Bir İlk Not, İstanbul Üniv. Coğ. Enst. Dergisi Sayı: 20-21, İstanbul.
- TUNCEL, M., 1977, Şehir Yerleşmelerinde Kuruluş Yerinin Fonksiyonel Sürekliliğine Etkisi üzerine Bir Deneme: İzmit, İstanbul Üniv. Coğ. Enst. Dergisi Sayı 22, İstanbul.
- TÜMERTEKİN, E., 1973, Türkiye'de Şehirleşme ve Şehirsel Fonksiyonlar, İstanbul Üniv. Yay No: 1840, Coğ. Enst. Yay No: 72, İstanbul.